

Institut za migracije i narodnosti

aleksandar.vukic@imin.hr – kresimir.busic@imin.hr

UDK: 314.87(=163.42)(497.13+497.6)

Pregledni rad

NOVI POGLEDI NA RAZUMIJEVANJE POJMOVA NADDRŽAVE I HIBRIDNIH IDENTITETA NA PRIMJERU POLOŽAJA HRVATA U VOJVODINI I BIH

Sažetak

Autori u radu promatraju društvene i socio-povijesne fluktuacije nastale razvojem globalnoga sustava u posljednjih nekoliko desetljeća. Središte ovoga rada usmjereno je, prije svega, na promjene unutar hrvatskih i autohtonih i iseljeničkih subetničkih i etničkih zajednica s prostora Vojvodine/Srbije kao i autohtonoga i konstitutivnoga hrvatskoga naroda u BiH. U tome pogledu posebnu pažnju posvećuju suvremenu razumijevanju dvaju različitih, ali često preklapajućih pojmova naddruštva i hibridnoga identiteta. Novi hibridni identiteti postaju konstrukti koji se zloupotrebljavaju radi ostvarenja ranije propala, ali sada ponovno obnovljena i potaknuta hegemonističkog i unitarističkog društvenog modela upravljanja pod egidom i u skladu s novim globalističkim modelom razvoja svjetskoga naddruštva i naddržave. U radu se želi pokazati kako se djelovanje takvih pojedinaca i grupa odražava na identitet Hrvata u BiH i Vojvodini, s obzirom na proklamirane ciljeve i agende svjetskih naddržavnih globalističkih organizacija i pojedinaca u korelaciji sa snažnim pokušajima na lokalnoj i regionalnoj razini agenata istih skupina koje koriste hibridne identitete radi rastakanja glavnih sastavnica ranije strukturiranoga hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta kako bi se osnažile i/ili redefinirale vlastite inorodne nacionalne i kulturne identitete u nastajanju preko zakašnjelih modernizacijskih socio-povijesnih procesa transformacije, konstituiranja, standardizacije i reprodukcije.

Ključne riječi: naddruštvo; naddržava; hibridni identiteti; elite; subetničke zajednice; nacije; nacija-država; Vojvodina/Srbija; BiH; sociologija; povijest

NEW VIEWS OF UNDERSTANDING THE NOTIONS OF SUPERSTATE AND HYBRID IDENTITIES ON THE EXAMPLE OF THE POSITION OF CROATS IN VOJVODINA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In the paper the authors view the social and historical fluctuations which appeared with the development of the global system in the last few decades. The focal point of the paper is centered on the changes within the Croatian autochthonous emigrant sub-ethnic and ethnic communities in Vojvodina/Serbia as well as the autochthonous and constituent Croatian people in Bosnia and Herzegovina. Within that view, special attention is being devoted to the contemporary understanding of the two different but often overlapping terms of superstate and hybrid identity. New hybrid identities are becoming constructs which are being abused in order to establish the newly restored and enhanced hegemonistic and unitarist social model of management under the aegis of the new globalist model of the development of a global supersociety and superstate. The paper wishes to show how the activity of such individuals and groups reflects on the identity of Croats in Bosnia and Herzegovina and Vojvodina regarding the proclaimed goals and agendas of global superstate globalist organizations and individuals in correlation with strong attempts at the local and regional level by the same agents who use hybrid identities in order to dissolve the main components of the previously structured Croatian cultural and national identity in order to strengthen and/or redefine their own foreign national and cultural identities in development through delayed modernizing socio-historic processes of transformation, constituting, standardization and reproduction.

Keywords: supersociety; superstate; hybrid identities; elites; subethnic communities; nations; nation-state; Vojvodina/Serbia; Bosnia and Herzegovina; sociology; history

1. Globalizacija, naddržava i naddruštvo

Druga globalizacija (*pax Americana*) trenutak je u evolucijskome razvoju svjetskoga društvenog sustava započet nakon pada rivalskoga komunističkog 1989./1991. godine na prostorima europskoga kontinenta. Na transparentnoj ideološkoj razini riječ je o prihvaćanju (ili nametanju) zapadnoeuropskoga, ali još i više američkoga svjetonazora i vrijednosnoga sustava – parlamentarne demokracije, kapitalističkoga neoliberalnoga ekonomskoga modela, slobode govora

i udruživanja, multikulturalizma i multikonfesionalizma. U procesu provođenja takva društveno-ekonomskog i ideološkog modela, koji se pokazao nadmoćan komunističkomu modelu od 1945. godine, kao nenamjeravana posljedica djelovanja stvara se svjetsko *naddruštvo* globalističkih organizacija, multinacionalnih korporacija, svjetskih investicijskih fondova, pa sve do međunarodnih multilateralnih komisija, npr. Europske komisije, a na lokalnim i regionalnim područjima nacija-država djeluju nevladine organizacije koje su često na tim područjima svojevrstni agenti globalističkih organizacija. Značajka pojedinaca koji rade u tim organizacijama jest da nisu ni od koga izabrani, nego su na svoje funkcije najčešće postavljeni ili imenovani. Samim time oni nisu odgovorni narodima ili pojedincima koji čine čovječanstvo, nego ljudima koji su ih postavili na te položaje. Upravo ti pojedinci čine temelj naddruštva s krajnjim ciljem stvaranja svjetske naddržavne organizacije. U ovome radu želimo pokazati kako se djelovanje takvih pojedinaca odražava na identitet Hrvata u BiH i Vojvodini, s obzirom na proklamirane ciljeve i agende svjetskih nedruštvenih globalističkih organizacija i pojedinaca. Jer, pojedinci koji su zaposleni u moćnim organizacijama i korporacijama globalne naddržave trebali bi činiti elitu globalnoga društva. Stil života većine stanovništva takve globalne naddržave i društva mogla bi biti mješavina *American way of life* i kineskoga modela totalna nadzora i kontrole. Tako se postupno stvara svojevrstan novi sustav u kojemu će postojati birokratske elite koje će se razlikovati od mase dobrovoljnih robova hedonističkoga i konzumerističkoga stila života. Uostalom, te tendencije koje su upisane u logiku demokratskih političkih sustava predvidio je već Tocqueville u svome djelu *Democracy in America*:

Pokušavam otkriti nove oblike u kojima bi se despotizam mogao pojaviti u svijetu. Prva stvar koja se nameće jest neizmjerana množina ljudi, svih jednakih i sličnih, u neprekidnim pokušajima da si pribave sitna i ništavna zadovoljstva kojima pretrpavaju svoje života. Iznad ljudske rase stoji golema i skrbnička sila, koja na sebe preuzima tek osiguranje njihovih zadovoljstava i nadzor njihove sudbine. Ona bi bila poput roditeljskog autoriteta kada bi njezin cilj bio prirediti čovjeka za muževnu dob; ali ona, naprotiv teži da ljude drži u stalnom djetinjstvu; ona je zadovoljna kad se ljudi vesele, pod uvjetom da ne misle na ništa drugo nego na svoje veselje.¹

Drugim riječima Tocquevillea, „golema skrbnička sila“ koja za sebe uzima pravo kontrole i zadovoljavanja svih potreba stanovništva u svijetu nije ništa

¹ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, sv. 2., Vintage, 1945., str. 336.

drugo nego naddržavna globalistička agenda eksploatacije svjetskih resursa, ali i medijske manipulacije malobrojnih moćnika kako bi se ostvarila potpuna kontrola nad hedonističkim i konzumerističkih zahtjevima današnje svjetske populacije. Treba istaknuti kako ideja stvaranja globalističke naddržave mimo demokratske volje građana pojedinih nacija-država nije novijega datuma, nego je prisutna kod dijela europskih integralista od samoga početka stvaranja Zajednice za ugljen i čelik, a održala se sve do današnje Europske unije. Upravo je na tu činjenicu o želji pojedinaca u početnome razdoblju eurointegracija za organizacijom europske naddržave primijetio hrvatski novinar i publicist Krešimir Mišak. On je u svojoj knjizi citirao izjavu Jeana Monneta danu još 1952. godine. Monnet je već tada jasno poručio: „Europske države treba voditi prema naddržavi, ali tako da njeni narodi ne dokuče što se zbiva. To se može postići postupnim koracima, od kojih svaki ima neku ekonomsku svrhu, ali koji će naposljetku i nepovratno dovesti do federacije.“² Stoga možemo primijetiti kako globalistička agenda nije nikada odustala od želje da uspostavi naddržavni ustroj Europe i svijeta, samo su se metode dolaska do cilja s potokom vremena prilagodile novonastalim ekonomskim, tehnološkim i, napose, medijskim promjenama. Takve promjene potiče globalni kapital, jer taj isti kapital ujedno kontrolira i potiče nove konzumerističke stilove života. Tako oblikovani novi stilovi života dovedeni su u otvoreni sukob s tradicionalnim sustavima nacija-država te oni danas otvoreno negiraju potrebu za očuvanjima tradicionalnih oblika kulturnoga i nacionalnoga identiteta pojedinih naroda, jer se po njima nacije i države moraju amalgirati u novome naddruštvenom i naddržavnom sustavu pod njihovom kontrolom. Radi realizacije toga plana nacija-države prvo treba oslabiti iznutra rastakanjem tradicionalnih vrijednosti i sastavnica identiteta pojedinih naroda te ih pretvoriti u amorfnu masu koja će biti pogodna za provedbu tranzicije prema stvaranju naddruštva. Tim upravljačkim elitama potrebni su za ostvarenje toga plana i novi agenti koji su poslušni i odgovorni samo svjetskim centrima moći. Oni u svojstvu niže rangirane elite na lokalnoj, regionalnoj, ali i na razini pojedinih nacija-država trebaju biti glavni promotori i pokretači promjena i zagovornici stvaranja globalističke naddržavne organizacije.

² Krešimir Mišak, *Dečki, odjebite u skokovima (i dalje sve piše u novinama...samo najvažnije ne)*, Teledisk, 2013., str. 71.

2. Teorijsko–istraživački okvir rada

Teorijsko–istraživački okvir rada ocrtan je naslovom *Novi pogledi na razumijevanje pojmova naddržave i hibridnih identiteta na primjeru Hrvata u Vojvodini i BiH*. Argumentacija rada definirana je osnovnim pojmovima – globalni poredak, naddržava, Europska unija, etničke skupine, nacija, Hrvati u BiH i Vojvodini, a fenomeni se promatraju u vremenskoj dimenziji po osi prošlost – sadašnjost – budućnost. Naše istraživanje trebalo bi rezultirati opisima strukture suvremenoga globalnog poretka povezana s procesima iz prošlosti, u kojima su se strukturirale moderne nacija-država koje danas čine jezgru svjetskoga poretka, te posebice utjecajima moći državnih struktura pri izgradnji i očuvanju nacionalnih identiteta. Budući da socio-povijesni procesi nisu statička kategorija, nego se odvijaju dinamički i njihov je utjecaj na izgradnju društvenih, kulturnih, gospodarskih i dr. odnosa u Europi i svijetu velik, a s tim u vezi i bitno pitanje izgradnje i očuvanja identiteta pojedinih subetničkih i etničkih zajednica izraženo je već stoljećima i podložno utjecajima sa strane i stalnim promjenama. Kako je Hrvatska dio Europske unije, a Hrvati u BiH i Vojvodini egzistiraju u različitim etničkim situacijama, i njihovi se identiteti nalaze pred drugačijim izazovima pa će, po našem mišljenju, u budućnosti oni još više zavisiti od utjecaja globalnih kretanja. Držimo da je za razumijevanje položaja Hrvata bitno razumjeti da je i EU samo jedna od sastavnica globalnoga poretka, a za razumijevanje naznačena složenog problema potrebna je veoma apstraktna i kompleksna teorija. Stoga ovdje samo dajemo naznake važnosti razumijevanja svjetskoga naddruštva koje dovodi do stvaranja moguće naddržavne strukture, a tomu pojmu više ćemo se posvetiti budućnosti, u posebnu članku. Cilj nam je, stoga, u radu posvetiti veću pažnju promjenama koje su se u prošlim socio-povijesnim vremenima pod prisilom događale s transformacijom identiteta hrvatskih subetničkih i etničkih zajednica.

3. Hrvatska i EU u suvremenim kretanjima globalnoga kapitalističkog poretka

Situaciju u kojoj se nalazi Hrvatska nakon ulaska u Europsku uniju i u drugi globalni kapitalistički sustav *pax Americana* (1989. –2022.) prilično je jedno-

stavno objasniti opisom biti kapitalističkoga projekta i ulogom Europske unije u njemu. Migracijska i demografska kretanja, držimo, posljedica su unutarnje logike kapitala i kapitalističkoga načina proizvodnje. Na određenome stupnju društveno-ekonomskoga razvoja većina razvijenih zemalja suočava se s padom broja stanovnika, dok se većina siromašnih zemalja te zemalja u razvoju suočava s rastom stanovništva, za što se rješenje traži u migracijama. To se događa zato što u logici kapitalizma nisu proizvodnja i samoreprodukcija života, nego profit.

Kapitalizam, kako je zamišljen i uspostavljen u svojoj osnovici, nije human pa se standard siromašnih zemalja teško dovodi na pristojnu razinu. Promjenom unutar sustava u velikoj mjeri riješio bi se i problem legalnih ili ilegalnih migracija, koji je ugrađen u logiku kapitala i potrebne radne snage za multipliciranje proizvodnje. Kapital migrira u zemlje u kojima je cijena rada niža, a ljudi migriraju prema odredištima u kojima je cijena rada viša. Dugoročna posljedica bila bi izjednačavanje dohodaka po državama i rast BDP-a na globalnoj razini. To je jednostavan ekonomski model koji bi funkcionirao da ne postoje partikularni, ali kratkovidni interesi korporacija, bogatih zemalja pa i samih građana birača u bogatim zemljama koji žive u režimu lažne, odnosno formalne demokracije, u kojima jednu skupinu korumpiranih političara zamjenjuje druga koju smo prije četiri ili osam godina smijenili zbog korupcije. Veliki filozof Alain Badiou još je prije dvadesetak godina na temelju podataka *Le Monde Diplomatique* (časopisa koji svakako nije ljevičarski op. AV) izračunao da ako bi željeli da „čitavoj svjetskoj populaciji pružimo pristup prehrani koja se može izraziti brojkama – otprilike 2700 kalorija dnevno – pristup pitkoj vodi, kao i osnovnim zdravstvenim resursima, sve bi to približno stajalo onoliko koliko stanovnici Europe i SAD godišnje odvajaju za parfeme“.³

Kapital se samoreproducira i organizira po načelu centar – poluperiferija – periferija, kako na makrorazini tako i na regionalnoj i lokalnoj mikrorazini, što se, naravno, odražava i na demografska i migracijska kretanja. Središtima kapitalističke privrede potrebni su ljudi, a njih je na tržištu uvijek više nego što je potrebno, pa to utječe na cijene rada. Visokorazvijenim zemljama potrebna je jeftina kvalificirana radna snaga zbog skrbi o sve starijem stanovništvu i punjenju mirovinskih fondova, a nekvalificirana radna snaga zbog rada u proizvodnim

³ Alain Badiou, *Stoljeće*, Antibarbarus, 2008., str. 33.

i uslužnim, nisko plaćenim sektorima, dok su i s druge strane potrebni i stručnjaci. EU, recimo, od migrantske krize 2015. godine plaća Turskoj milijarde dolara kako bi izbjeglice držala u svojim granicama i ondje „na terenu“ odabire potrebne IT stručnjake, liječnike i inženjere. Subsaharska Afrika je na dnu „hranidbenoga lanca“ globalnoga korporacijskog kapitalizma, na neki način na njegovu rubu, i zbog toga dolazi do nekontrolirane produkcije života. Gdje kapitalizma nema, priroda i život bujaju; gdje on stigne, sve se suši i umire. Nakon ulaska u Europsku uniju 2013. godine nije odmah započet migracijski proces Hrvata jer se moralo pričekati na otvaranje tržišta rada pojedinih članica. Već ta činjenica dosta govori o prirodi zajedničkoga ekonomskog prostora koji se naziva Europska unija. Pritom se često ili namjerno zaboravlja da je to povijesna tvorevina koja se sastoji od građana, etničkih grupa, nacija, država i regija. Europska unija, kao što su pokazali i nedavni događaji oko COVID-19 krize, a prije toga i financijske krize 2008. godine, nije jedinstven politički prostor, osim u glavama postavljene Europske komisije i Parlamenta sa savjetodavnom funkcijom. U političkome i ekonomskome smislu Europska unija razdijeljena je na više linija: stari članovi, novi članovi; bogati i siromašni; štedljivi i napredni, ali i rastrošni Zapad i Sjever nasuprot siromašnomu i zaostalomu tranzicijskom Istoku i Jugu. Po našem mišljenju većina problema Europske unije proizlazi iz anomalije pretjerane birokratiziranosti. U Europskoj uniji vlada se uz pomoć direktiva, odluka, naputaka – naplavinama stotina tisuća papira. Nakon izlaska Velike Britanije iz EU-a i četvrt stoljeća oklijevanja da se u Uniju kao naddržavno strukturiranu organizaciju prime zemlje tzv. Zapadnog Balkana, ta ista Europska unija izgubila je mnoge od razloga svojega postojanja. Ako se izlazak Velike Britanije može promatrati kao obostrana greška, ostavljanje Zapadnoga Balkana u „limbu“ odraz je kratkovidnosti i posvemašnje paralize racionalna razmišljanja. Taj prostor, gotovo u srcu Europe, postao je žarište potencijalnoga sukoba SAD-a, Kine, Rusije i radikalnih inačica islama te čekaonica za migrante na putu prema bogatomu Zapadu. U strukturalnome smislu globalnoga kapitalističkog sustava Europa je već odavno poluperiferija s ostarjelim stanovništvom, energetska siromašna, bez zajedničkih oružanih snaga, koja polako postaje poprište sukoba SAD, Rusije i Kine oko svjetske prevlasti.

4. Od identiteta etničkih zajednica i nacionalnoga identiteta do suvremenih fluidnih i hibridnih identiteta – raščlamba pojmova na primjeru subetničkih i etničkih hrvatskih zajednica u Vojvodini/Srbiji i BiH

Promatramo li danas socio-povijesne fluktuacije nastale razvojem globalnoga sustava u posljednjih nekoliko desetljeća, naš fokus usmjeravamo, prije svega, na one društvene i političke promjene koje su zahvatile hrvatske autohtone iseljeničke subetničke i etničke zajednice s prostora Vojvodini/Srbije, odnosno autohtoni i konstitutivni hrvatski narod u BiH. U tome pogledu posebnu pažnju posvećujemo suvremenom razumijevanju dva različita, ali i često preklapajuća pojma *naddruštva* i nastanka *hibridnoga identiteta*. Kako smo već istaknuli, druga globalizacija (*pax Americana*) trenutak je u evolucijskome razvoju svjetskoga društvenog sustava koji je i na prostorima jugoistočne Europe započeo nakon pada rivalskoga komunističkog društvenog sustava 1991. godine i uspostavljanja novoga/staroga kapitalističkog sustava ima novu dinamiku razvoja. Istodobno s tim procesima nastaju obnovljene i nove nacije-države na navedenom prostoru. One se započinju strukturirati u razarajućim etničkim sukobima iz kojih su se tijekom tranzicijskoga razdoblja s kraja osamdesetih i na početku devedesetih godina 20. stoljeća strukturirale današnje nacije-države od Slovenije i Hrvatske pa sve do Srbije, Crne Gore, BiH, Kosova, i Sjeverne Makedonije. Nastanak tih nacija-država i socio-povijesnoga razvoja njihovih nacionalnih identiteta moramo povezati i uz snažan gospodarski, politički i društveni upliv stranih centara moći koji su utjecali na priznavanje, ali i postupno uključivanje tih novih članica međunarodne zajednice u novi svjetski poredak. Stoga nam se nameće pitanje razlikovanja pojmova etničkoga i nacionalnoga identiteta, jer to nisu dva ista pojma. O nacionalnome identitetu moramo istaknuti kako taj pojam već krajem 20. stoljeća ulazi u fokus interesa brojnih znanstvenika humanističkih i društvenih znanosti. Oblikovanje nacionalnih identiteta u Europi i svijetu nakon pada Berlinskoga zida i raspada višenacionalnih država, od Sovjetskoga Saveza do Čehoslovačke i bivše SFRJ, često se stavlja u korelaciju s istraživanjima nastanka novih europskih nacionalizma. U ovome radu poslužit ćemo se teorijskim okvirom istraživanjima nacionalnoga identiteta kako ih

prikazuju britanski sociolozi Manuel Castells i Anthony D. Smith. Spomenuti autori u svojim studijama naglašavaju da nacionalni identitet usko povezuju s razvojem kulturnih atributa unutar predmodernih etničkih zajednica u dugu vremenskom trajanju. Identitet je stoga obilježen razvojem i preradbom kulturnih sastavnica kroz dugu povijest svjetske i europske civilizacije. Također, pri razmatranju postmodernih teorija nastanka novih identiteta poslužiti ćemo se i teorijskim postavkama razvoja fluidnih identiteta, a o tome suvremenom procesu pisao je Zygmunt Bauman. Razumijevanje transformacije, tj. pretvaranja ranije oblikovanih nacionalnih identiteta prema suvremenim fluidnim identitetima, pomoći će nam oko postavljanja osnovice za opis nastanka suvremenih promjena kulturno-identitetskih atributa današnjega hrvatskog identiteta koji se oblikuje unutar hrvatskih etničkih i subetničkih zajednica u okolnim zemljama. Tijekom povijesti se kod tih zajednica pojavljuju posebni hibridni utjecaji na taj identitet. Hibridne identitete treba promotriti kao nasilno potaknutu i izazvanu opreku tradicionalnomu oblikovanju identiteta kako bi se redefinirao, ali i asimilirao ranije strukturirani kulturni i nacionalni identitet. Hibridizaciju upravo koriste inorodne, npr. srpske i bošnjačke elite, kako bi pomoću suptilnih metoda prisile unutar vlastitih političkih sustava utjecali na dio izdvojenih hrvatskih subetničkih zajednica radi razgradnje ranije oblikovanih kulturnih atributa. Dijelovi kulturnih i, prije svega, političkih elita Srba i Bošnjaka imaju za cilj redefiniranje, ali i novo oblikovanje i osnaživanje vlastitih identiteta, a u konačnici glavni cilj im je pokušaj pune asimilacija hrvatskih autohtonih etničkih i subetničkih zajednica nastanjenih u susjednim zemljama. Stoga ćemo pojmu hibridizacije i nastanku hibridnih identiteta posvetiti veću pažnju pri kraju rada. U tome pogledu treba istaknuti kako je još Anthony D. Smith primijetio da različite etničke zajednice vlastiti identitet snažno očituju u sastavnicama ranije oblikovanih kulturnih atributa.

Smith ističe kako o pojmu „etniciteta“ postoje dva oprečna stajališta: *drevno i situacijsko*, a on zauzima srednji stav te promatra povijesne i simboličko-kulturne attribute identiteta.⁴ Možemo primijetiti kako i hrvatske subetničke i etničke

⁴ Smith pri početnoj raščlambi pojma etniciteta ističe: „Pojmu ‘etniciteta’ posljednjih se godina poklanja znatna pozornost. Za neke on posjeduje „drevno“ svojstvo. Postoji u prirodi, izvan vremena. Predstavlja jednu od ‘datosti’ ljudskog postojanja (to gledište nedavno je dobilo potporu iz sociobiologije, gdje se etnicitet smatra produžetkom procesa odabiranja i inkluzivne (uljučive op. KB) podobnosti). Druga krajnost je shvaćanje etniciteta u ‘situacijskom’ smislu. Pripadanje etničkoj

zajednice svoje kulturne attribute identiteta također oblikuju upravo u dugu vremenskom trajanju predmodernizacijskoga, ali i modernizacijska razdoblja hrvatske društvene i kulturne prošlosti. Smith uočava da je prvo potrebno razgraničiti razliku između kategorija *etnička grupa* i *etnička zajednica*. Prvi pojam predstavlja ljudske populacije za koje dio nepripadnika smatra kako čine zasebnu kulturnu i povijesnu grupu te ističe da takve populacije s protokom vremena mogu posjedovati relativno malo samosvijesti, odnosno maglovitu svijest o vlastitoj zasebnoj zajednici. On navodi primjer Turaka u Anadoliji koji još 1900. godine, tj. na početku 20. stoljeća nisu bili svjesni vlastitoga „turskoga identiteta“ jer je među tim etničkim populacijama tada je bila naglašena svijest o kolektivnome „osmanskom islamskom identitetu“ pa su se lokalni grupni identiteti obiteljski, seoski ili regionalni važnije očitovali. Isto tako možemo reći da se i u BiH tijekom istoga razdoblja nije u cijelosti strukturirao etnički identitet zajednica, i to posebice kod bosanskohercegovačkih muslimana, a slično je i kod drugih dvaju naroda, gdje se isticala samo vjerska sastavnica identiteta naspram drugim atributima identiteta, pa je i tu obiteljska i regionalna identifikacija igrala važnu ulogu. Za razliku od prve kategorije, etnička zajednica znatno je složenija i koherentnija jer se može razlikovati upravo po kolektivnim atributima, pa makar se samo djelomice čvrsto pridržavaju dijela označene populacije i ako u određenome razdoblju samo neke od tih atributa naglašavaju i izdvajaju od drugih susjednih.

Smith stoga navodi šest glavnih atributa koji čine etnije/etničke zajednice:

1. kolektivno vlastito ime
2. mit o zajedničkim precima
3. zajednička povijesna sjećanja
4. jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture

grupi stvar je stavova, percepcija i sentimenata, koji su nužno prolazni i promjenljivi, varirajući s konkretnom situacijom u kojoj se subjekt nalazi. S promjenom situacije pojedinca mijenjati će se i njegova grupna identifikacija; ili će bar značaj svih onih identiteta i diskursa koji se pojedinac drži varirati za njega iz razdoblja u razdoblje i od situacije do situacije. Između te dvije krajnosti nalazi se onaj koji naglašava povijesne i simboličko-kulturne attribute etničkoga identiteta. Ovdje se usvaja ta perspektiva. Etnička grupa je tip kulturnog kolektiva, tip koji stavlja naglasak na ulogu, mitova o lozi i povijesnom sjećanju i koji se prepoznaje u jednoj ili više kulturnih razlika, recimo po vjeri, običajima, jeziku ili institucijama. Takvi kolektivi dvostruko su 'historijski' – ne samo u smislu što su povijesna sjećanja neophodna za njihovo daljnje postojanje nego i u smislu što je svaka takva etnička grupa proizvod posebnih povijesnih silnica, te otud podliježe povijesnim promjenama i raspadanju.“ Anthony D. Smith, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX Vek, 2010., str. 38-39.

5. povezanost s određenom „domovinom“
6. osjećaj solidarnosti kod zajedničkih dijelova populacije.

On naglašava kako se one ljudske populacije koje posjeduju ili dijele više zajedničkih elemenata navedenih identitetskih atributa ujedno i više približavaju idealnu tipu *etničke zajednice* ili *etnijske* (naroda op. KB). Važno je naglasiti kako za strukturiranje identiteta etničkih zajednica presudnu ulogu igraju *kohезija* i *samosvijest* pripadnika zajednice koja raste ili opada s rastom ili opadanjem subjektivnoga značenja za pripadnike tih etnija ima svaki od atributa. Smithu ukazuje kako se s udruživanjem tih zasebnih atributa i njihovim većim isticanjem, pojačava i više ističe osjećaj etničkoga identiteta, a s njima raste kohezija etničke zajednice. Obrnuto, slabljenjem tih atributa gube se sveukupne veze, a samim tim i osjećaji etniciteta pa se etnije raspadaju ili apsorbiraju te u stvarnosti asimiliraju u druge etnije snažnijih tradicija i s jačim kulturnim modalitetima u kojima se izražavaju od jezika, običaja i stilova.⁵ U tome pogledu on postavlja i pitanje: *Kako se etnija oblikuje?* Uočava da se oblikovanje etnija ili etničkih zajednica odvija u dvije kategorije, i to: *srastanjem* i *dijeljenjem*. U prvome slučaju etničko oblikovanje možemo pratiti tijekom spajanja zasebnih jedinica, tj. amalgamacije zasebnih jedinica u drugu kao u slučaju apsorpcije (i asimilacije op. KB) i/ili akulturacije religija ili plemena. U drugome slučaju etnije se mogu dalje podijeliti cijepanjem kada etničku zajednicu jedan njezin dio napusti kako bi оформio novu grupu. Po Smithu učestalost takvih procesa ukazuje na promjenljivost etničkih granica, ali i plastičnost kulturnoga identiteta njihovih pripadnika. Stoga je razvidna koncentričnost u pogledu kolektivnih kulturnih udruživanja. On navodi primjer kako pojedinci mogu biti vjerni ne samo svojim obiteljima, selima, kastama, gradovima, regijama i vjerskim zajednicama, kao i klasnim ili spolnim identifikacijama, nego njihovi dijelovi istodobno mogu biti vjerni različitim etničkim zajednicama na različitim razinama identifikacije. Moramo primijetiti kako Smith naglašava važnost uočavanja razlike između pojmova *domovine* i *države*.

Jer domovina je širi prostor obitavanja etničkih i subetničkih zajednica koje se tek u kasnijim socio-povijesnim modernizacijskim procesima amalgamiraju u jedinstvenu naciju, dok je država upravo strukturirana politička teritorijalna cjelina koja se u istim modernizacijskim procesima oblikovala, tj. konstituirala,

⁵ A. D. Smith, *n. dj.*, str. 43-44.

i na čijemu se teritoriju odvija politička vlast dominantnih etnija te se ne mora u cijelosti preklapati sa životnim domovinskim prostorom predmodernih etnija. Domovina je stoga širi etnički prostor, a politička nacija tj. država često užu. Domovinski prostor još nije do kraja obuhvatio sve pripadnike etničkih zajednica u njihovu kolektivnom nacionalnom identitetu, ali i prostor života onih ljudskih populacija koji imaju svijest o zajedničkim kulturnim atributima koji su različiti od atributa drugih zajednica. Tako npr. današnji subetnički bunjevački Hrvati u Vojvodini imaju svijest o zajedničkim atributima hrvatskoga identiteta, štokavsko-ikavskoga govora, zajedničkih običaja ili rimokatoličke vjere, koje dijele s ostalim hrvatskim etničkim zajednicama, ali su nastanjeni na izdvojenome teritoriju druge nacije-države te možemo reći kako dijele svijest o istoj domovini, ali i ne o političkome teritoriju države, dok bosanskohercegovački Hrvati imaju dvojnju svijest i domovine i države, tj. širi etnički prostor domovine očituje se u zajedništvu s drugim hrvatskim grupama, ali i političkoga teritorija BiH na kojemu, moramo naglasiti, ostvaruju svoja konstitutivna prava autohtonoga političkog naroda te je BiH ujedno i njihova nacija-država. Sada trebamo postaviti i pitanje: *Kada je započeo socio-povijesni proces srastanja različitih etničkih grupa u hrvatsku etničku zajednicu?* Drugo pitanje koje postavljamo jest: *Kako su se prvotni atributi hrvatskoga narodnoga kulturnoga identiteta započeli oblikovati?* Odgovor na navedena pitanja dobit ćemo samo ako zaronimo dublje u predmodernu političku i kulturnu povijest hrvatskih subetničkih grupa kada se u socio-povijesnim procesima srastanja na širem domovinskom prostoru odvijaju procesi transformacije, konstituiranja i reprodukcije hrvatskih etničkih zajednica. Upravo na razmeđu kasnoga srednjovjekovlja i u ranonovovjekovnome razdoblju započela se prvotno oblikovati zasebna *natio Croatia*, a u hrvatskim zemljama imamo i glavne obrise povezivanja političke „staleške“ hrvatske zajednice kao nositelja integracije, tj. kao promicatelja srastanja i očuvanja kulturnoga narodnog identiteta dominantne hrvatske etnije. Kada spominjemo navedeno rano razdoblje, prije svega mislimo na one socio-povijesne procese oblikovanja etničkoga identiteta koji su se odvijali u razdoblju od 13. do kasnoga 15. stoljeća. Upravo se tada među pripadnicima narodnoga hrvatskog plemstva učvršćuje svijest o zasebnim pravima u odnosu na druge pripadnike koji još nisu integrirani i u potpunosti ne pripadaju dominantnoj etniji.

Staleška *natio Croatia* već tada oblikovala se na razlikama između hrvatskih staleža, pripadnika dominantne etnije i subetničkih zajednica katoličkih Vlaha koji su stoljećima nastanjivali prostore na kojima su ti hrvatski plemićki rodovi polagali pravo na uživanje i posjedovanje zemlje, ali i predmodernu političku reprezentativnost. Ipak, treba biti oprezan kada se govori o etničkoj pripadnosti onih koji za sebe ističu da su pripadnici „nacije Hrvata“, jer u ranonovovjekovnome razdoblju pojam „natio“ označava „politički narod“ u staleškome smislu, a ne „političku naciju“ nastalu u modernizacijskim procesima 19. i 20. stoljeća. Tadašnji pripadnik nacije u navedenome povijesnom vremenu mogla je postati samo ona osoba koja je dobila/imla plemićku titulu i posjed na užemu prostoru hrvatskih zemalja, pa s tim u vezi i privilegiranu stalešku pripadnost, a da nije etničkim podrijetlom taj pojedinac potekao iz dominantne hrvatske etnije. Istovremeno, dio pripadnika koji nisu imali privilegiran status, npr. dio građana u komunama te slobodni seljaci i kmetovi, koji su podrijetlom poticali iz dominantne etnije ili je u ranim akulturacijskim procesima pojedinac bio priključen u istu, nije ostvarivao pravo biti uključen u stalešku *natio Croatia*. Stoga regionalna, staleška i obiteljska obilježja snažno utječu na oblikovanje etničkih identifikacija unutar predmodernih hrvatskih zajednica. Pritom dominantnu ulogu političkoga predstavljanja ima poglavito legitimirajući povlašteni staleški sloj pripadnika političke nacije, a ne svi pripadnici hrvatskih subetničkih i etničkih zajednica koji dijele zajedničke atribute kulturnoga identiteta, od jezika, običaja, zajedničkih mitova, religijske pripadnosti pa do pripadnosti i podložnosti institucija na širim prostorima domovine. Također, možemo primijetiti kako su pripadnici navedene staleške nacije ujedno ovisni o odlukama suverena ili vladara širega političkog teritorija koji ujedno ne mora biti etnički teritorij, nego prostor šire multikulture i multinacionalne države. To dobro primjećuje Mladen Ančić kada opisuje postupanja bosanskoga plemića Hrvoja Vukčića Hrvatinića koji svoju odanost prema vladaru/vladarima (bilo da je riječ o bosanskome kralju koji je ujedno vazal ugarsko-hrvatskoga kralja ili samome hrvatsko-ugarskom suverenu kao dominusu Bosne op. KB) crpi iz dvostrukoga identiteta i bosanskoga i hrvatsko-ugarskoga plemenitaša, što potvrđuje i na razini kulturnoga identiteta tiskajući reprezentativni *Hrvojev misal* na glagoljici, ali i *Hvalov zbornik* na bosančici, tj. hrvatsko-bosanskoj ćirilici. Ančić ističe kako je to primjer „jedinstva“ hrvatskoga i bosanskoga prostora, možemo reći

identitetski šire domovine, ali i dvojstva u identitetskim sastavnicama kulturnoga identiteta koji još nije standardiziran, tj. tek se oblikuje u svojim pojedinačnim primarnim sastavnicama.⁶ U tome je pogledu vezanost plemićkih elita za određeni teritorij umnogome definirala regionalne raznolikosti u oblikovanju određenih primarnih atributa kulturnoga identiteta.

Kako bi se moglo razumjeti složene socio-povijesne procese identifikacije bilo pojedinaca bilo kolektiva, tj. procese transformacije kulturnih atributa predmodernih etničkih zajednica u moderne nacionalne zajednice, kao i izgradnju današnjih suverenih nacija-država, potrebno je promotriti samu bit identiteta, tj. na koja pitanja tražimo odgovore za osobnu i/ili kolektivnu identifikaciju prema drugima. Većina današnjih sociologa, ali i povjesničara, pri raščlambi pojma identiteta traži odgovore na tri pitanja:

1. *Tko sam ja?* (Definira individualni identitet, tj. samoidentifikaciju)
2. *Tko smo mi?* (Definira kolektivni identitet, tj. kolektivni identitet subetničke grupe, etničke zajednice, ali i nacionalni identitet)
3. *Odakle dolazimo?* (Definira mjesto i prostor podrijetla odakle se crpe primarne sastavnice individualnoga ili kolektivnoga identiteta).

Upravo treće identitetsko pitanje uvelike pomaže kod razumijevanja identifikacije na individualnoj i kolektivnoj razini pretvaranja kulturnih atributa predmodernih subetničkih i etničkih zajednica u modernu naciju. Bilo da je riječ o povijesnim migracijama ili suvremenim migracijskim kretanjima, vidljivo je kako populacije tijekom vremena ili zadržavaju vlastite sastavnice identiteta zemlje predaka, kako Smith ističe: „čuvajući mitove o zajedničkim precima, povezanosti s određeno ‘domovinom’, ali i njegujući solidarnost među pripadnicima zajednice“⁷, ili se, u drugu ruku, prepuštaju asimilaciji kulturno jače i dominantne etnije. Stoga ćemo posvetiti pažnju hrvatskim povijesnim odselidbama i vidjeti koliko su utjecale na očuvanje hrvatskih zajednica ne samo na matičnome hrvatskom teritoriju nego još u većoj mjeri pri očuvanju kulturnih atributa „domovine predaka“ izvan matičnoga povijesnoga ozemlja. Velike tektonske promjene razvoja kulturno-identitetskih atributa nastaju poglavito u vrijeme osmanskih osvajanja na prostorima jugoistočne Europe od 13. do početka 17. stoljeća kada se mijenja etnička, ali i religijska slika pojedinih regija

⁶ Mladen Ančić, *Na rubu Zapada: Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Dom i Svijet, 2001., str. 71-72.

⁷ A. D. Smith, *n. dj.*, str. 43, 68.

ne samo na jugoistoku nego i u središtu europskoga prostora. Ove promjene, prije svega, uzrokovane su učestalim povijesnim migracijskim kretanja brojnih balkanskih, ali i hrvatskih subetničkih i etničkih populacija s njihova ranijeg matičnog prostora prebivanja. Zoran primjer za ovu konstataciju imamo ako promotrimo kulturno-identitetske atribute bunjevačke zajednice s nekadašnjih južnougarskih prostora, tj. današnjih prostora Vojvodine. Njihov današnji kulturni identitet snažno je definiran očuvanom svijesti o njihovim povijesnim migracijama, ali i kolektivnim sjećanjima na vlastito podrijetlo i doseljenje iz zemlje predaka za koje govore da je od „rike Bune“.

Ta narodna predaja u kolektivnu bunjevačkom identitetu, nastalu u „zemlji pradjedova“, zabilježena je u knjizi Petra Pekića *Povijest Hrvata u Vojvodini*, u kojoj autor jasno ističe kako podupire tu ideju, sačuvanu u narodnoj predaji o doseljenu bunjevačkih populacija iz Hercegovine.⁸ On u nastavku i opisuje matični prostor bunjevačkih odselidbi, i to ne samo uži prostor oko „rike Bune“ nego i znatno širi prostor Hercegovine, od Blagaja i Mostara gdje se u prošlosti nalazio i stari antički grad Bona, pa sve do, kako navodi, „okolnih istočnohercegovačkih sela Nevesinja, Biogasa, Stolca i Počitelja“, odakle su poslije pada Kosačine srednjovjekovne Hercegovine u osmanske ruke, ne želeći se podvrgnuti novim vlastodršcima, pod vodstvom franjevaca najprije iselili prema Metkoviću, a potom u unutrašnjost Dalmacije kao i u predjele oko donjega Kotora te postali mletački podanici. Pekić nadalje ističe da se navedeni hrvatski selioci nisu željeli potpuno podčiniti Mlečanima te su u etapnim selidbama preko Dalmatinske zagore gusto naselili širu okolicu Knina. U nastavku selidbi otuda su pošli uz more i prema Velebitu, na područje pod habsburškom upravom, od Ledenica i Jablanca do Senja, Karlobaga, Krivog Puta i Krmpota.⁹ Navedena

⁸ Pekić navodi: „Konačno veći dio historičara pa i sami Bunjevci misle da su tako prozvani od hercegovačke rijeke Bune. Tome se odlučno protive jezikoslovci, jer, vele, da od riječi Buna ne može u duhu našega jezika, nastati derivat Bunjevac. Međutim jezikoslovci se ovdje mogu varati, jer prost narod prije tri-četiri stotine godina je davao nazive onakve kakve je htio, a ne onakve kakve ih današnji gramatici zamišljaju. Osim toga mi smatramo da je ovo zadnje tvrđenje najvjerojatnije i zbog toga što i što jedan i to najbrojniji dio Bunjevaca doista potiče od rijeke Bune pa je moguće da je, iselivši se u druge krajeve, za poblizu oznaku sačuvao to svoje ime gdje god se kasnije nastanio.“ Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Matica hrvatska, 1929., str. 55-56.

⁹ Dragutin Pavličević, „Seobe vlaha Krmpočana u XVII stoljeću“, *Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699: Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 24. i 25. aprila 1986*, Vasa Čubrilović (ur.), SANU, 1989., str. 147-177; Rikard Pavelić, *Stope predaka: Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici*, Tiskara Rijeka, 1991., str. 131; Blaženka Ljubović, „Kulturno-povijesna i gospodarska obilježja identiteta primorsko-ličkih Bunjevaca (sličnosti i razli-

zapadna selidba dobro je dokumentirana u povijesnim izvorima te se odnosi na migracijska kretanja s kraja 16. i početka 17. stoljeća kada Zrinski na svoje posjede primaju veliku grupu bunjevačkih selioca te im potvrđuju povlastice, ali ih i priznaju, dodjeljujući im i kolektivnu grbovnicu. Kao slobodnu i organiziranu zajednicu tu darovnicu kasnije su priznali habsburški vladari. Pekić također u bilješci navodi kako je subotički profesor Benedikt Mamužić tijekom svojih putovanja po Lici zabilježio ista ili slična prezimena kod bačkih i ličkih bunjevačkih Hrvata kao što su Stipić, Dulić/Dolić ili Mamužić/Mamuzić, iako ih dijeli tri stoljeća odvojenoga života u različitim prostorima naseljavanja. Ipak, ključna povijesna odselidba za subetničke bačke bunjevačke Hrvate odvijala se nakon osmanskoga poraza pod Bečom, jer od 1683. do 1687. godine započinje novi veliki val iseljavanja s prostora Hercegovine, ali i jugozapadne Bosne te djelomično i s prostora sjeverne Dalmacije. Kako su još tada ti dijelovi Dalmacije pripadali dvama osmanskim sandžacima, bio je to i jedinstven prostor iseljavanja tih hrvatskih populacija, bilo na zapad ili na sjever. Upravo su se hercegovački i kliški sandžaci sa sjedištima u Mostaru, odnosno Livnu, prema jugu protezali sve do Makarske, odnosno zaleđa Splita i Zadra, gdje se učvrstila mletačka vlast u ostatcima Dalmacije, dok je dalmatinsko zaleđe bilo pod Osmanlijama. Tada su imotska, drniška i sinjska nahija pripadale pod jurisdikciju navedenih osmanskih upravnih središta. Također, i ta selidba na sjever dobro je dokumentirana u habsburškim vojnim i mađarskim franjevačkim arhivima. Zabilježeno je kako su bunjevačke vojvode Dujam Marković i Jure Vidaković u zamjenu za carsku vojničku službu zatražili od bavarskoga kneza izbornika Maksimilijana Emanuela da se sa svojom vojskom, koja je imala 5 000 momaka spremnih za borbu, ali i katoličkim narodom, presele s prostora širega osmanskog hercegovačkoga sandžaka. Tom prigodom zatražili su da se nastane u tri oslobođene i opustjele tvrđave u Bačkoj, tj. u Segedin, Baju i Suboticu. Selioci će se kasnijom carskom odlukom nastaniti još u Somboru i starodrevnome Baču. U Baču vojvoda Jure Vidaković tada postaje prvi kapetan i zapovjednik tvrđave, dok u Subotici kape-

ke)", *Identitet Like: korijeni i razvitak, knjiga II.*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar - Područni centar Gospić, Željko Holjevac (ur.), 2009., str. 556-573.

Pekić iznosi sljedeći zaključak: „Sudeći po broju naselja što su Bunjevci tom prilikom naselili u Dalmaciji i Hrvatskoj, da je kolonista bilo više od iseljenika sa rijeke Bune, pa je vrlo vjerojatno, dapače i očito da im se na prolazu kroz Dalmaciju pridružio i veliki broj Hrvata. Zato se u nekim izvorima Bunjevci zabilježeni kao Hercegovci, Bošnjaci, Dalmatinci i Hrvati.“ P. Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, str. 56-57.

tani postaju članovi plemićke obitelji Sučić koji su u obiteljskoj predaji sačuvali sjećanje da su se doselili iz Albane, tj. Livna, sjedišta kliškoga sandžaka. U tome doseljenu znatnu ulogu imali su i franjevci Provincije Bosne Srebrene. Stoga su nam za razmatranje povijesnih odeslidbi posebno važni dokumenti koji su se sačuvali u franjevačkome provincijskom arhivu, ali i još više u mađarskome franjevačkom samostanu u Göngösu. U jednome od sačuvanih dokumenata tako se navodi i selidba Bunjevaca i Šokaca iz Bosne, Hrvatske i Dalmacije, koju predvode franjevci na čelu s fra Anđelom Šarčevićem. Također, i drugi izvor bosanske franjevačke provenijencije govori nam da se pod vodstvom šest otaca franjevaca tada u Bačku preselilo preko 15 000 osoba, ponajviše od Dubovca, Modriče, Majevca, Sevčine i Čuzmadaganja. Navedene izvore među prvim objavio je franjevački kroničar o. Euzebij Fermedžin u *Acta Bosnae*, a istim izvorima služili su se svi stariji istraživači tih povijesnih migracija od biskupa Ivana pl. Antunovića, Istvana Ivanyia, Petra Pekića ili o. Bernardina Unyia, pa sve do nekih srpskih autora, a u novije vrijeme na iste izvore pozivaju se i tzv. „nacionalni Bunjevci“ iz Bačke koji pokušavaju zaniijekati vezu bunjevačkoga subkulturnog identiteta i hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Iz svih radova vidljivo je kako su u vrijeme nastanka tih kasnijih interpretacija autori različito tumačili sadržaje u skladu s prihvaćanjem pojedinih nacionalnih ideja i ideologija tijekom 19. i 20. stoljeća. Selektivnost je prisutna sve do današnjih pseudotumačenja bunjevačkoga podrijetla, imena, prošlosti, elemenata tradicijske kulture, ali i odselidbi. Prikladan primjer tim svjetonazorskim zastranjivanjima imamo u važnoj identitetskoj knjizi biskupa Ivana pl. Antunovića *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. Antunović u *Razpravi* ne piše samo o subetničkomu podrijetlu Bunjevaca i Šokaca naseljenih uz Dunav i Tisu nego uvelike, kao prijatelj i štovatelj biskupa Strossmayera, iznosi osobne stavove oko potrebe prihvaćanja i promoviranja obojici bliske ideologije uzajamnosti svih južnih Slavena. Biskup Antunović u tome djelu jasno ne uočava ili namjerno izbjegava prikazati već tada razvidne identitetske razlike između Srba s jedne strane te Hrvata i Bunjevaca s druge. Iako danas biskupa smatramo prvim hrvatsko-bunjevačkim narodnim preporoditeljem koji se u svome djelu služi poglavito hrvatskim izvorima nastalima u Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj ili u Beču, kao i pisanim izvorima sačuvanim u mađarskim samostanima,

on je istodobno u skladu s južnoslavenskom idejom/ideologijom đakovačkoga i bosansko-srijemskoga biskupa J. J. Strossmayera spominjući Srbe, Crnogorce, Bugare, Bošnjake, Hrvate, Dalmatince, Hercegovce, Bunjevce i Šokce kao „jednokrvnu braću“, Južne Slavene. Iznosi tezu da su isti po jeziku, kulturi i običajima. Ipak, trebamo istaknuti kako, uz njegovo zauzimanje oko poticanja kulturnoga preporoda te usmjeravanja bunjevačkoga, ali i srpskoga narodnog otpora prema tadašnjim stranim austrijskim i mađarskim hegemonističkim elitama te izražene želje osnaženja ideje južnoslavenske uzajamnosti, Antunović već tada primjećuje da se srpska i hrvatska nacionalna integracija razvija u različitim smjerovima. Pritom on jasno ističe kako se kod južnougarskih subetničkih zajednica Bunjevaca i Šokaca već tada postupno zbog velikoga broja istovjetnih i preklapajućih kulturnih atributa, ali i kolektivnoga sjećanja, razvila takva svijest da se oni radije smatraju Hrvatima.¹⁰ Kako smo već naveli, isti mit o podrijetlu, zajedničkoj domovini i sjećanjima sačuvao se u usmenoj predaji, ali i povijesnim dokumentima kod ličko-primorskih Hrvata Bunjevaca. O Bunjevcima u Lici i Dalmaciji prvi je pisao Alberto Fortis. On je u dodatku engleskoga izdanja svoje knjige putopisa, tiskane u Londonu 1778. godine pod naslovom *Putovanje kroz Dalmaciju*, iznio sljedeće zapažanje: „Stanovnici planina danas su posve različiti od onog što su tada bili. Sebe same nazivaju Bunjevcima, jer su došli s područja Bune u Bosni.“¹¹

Treba naglasiti kako su ti Bunjevci nastanjeni na prostorima Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije već u 19. stoljeću, za razliku od iste južnougarske subetničke zajednice, već tada bili visoko integrirani i nacionalno svjesni Hrvati. Jednim dijelom zasluga je to, prije svega, „Oca Domovine“, ličkoga bunjevačkog Hrvata dr. Ante Starčevića. Upravo je Starčević sredinom 19. stoljeća zasnovao nacionalno-integracijsku hrvatsku političku ideologiju kao suprotnu ne samo Karadžićevim pokušajima nametanja srpske kulturne hegemonije i Garašaninovih tajnih planova stvaranja „Velike Srbije“ nego i vladajućim krugovima austro-mađarske hegemonije, ali i kao suprotnost u hrvatskim

¹⁰ Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč, 2002. pretisak iz 1882., str. 69.

¹¹ Marko Šarić, „Bunjevci u ranome novom vijeku: postanak i razvoj jedne predmoderne etnije“, Milana Černelić - Marijeta Rajković - Tihana Rubić (ur.), *Živjeti na Krivom Putu*, sv. 1., *Etnološko-povijesna monografija o primorskim Bunjevcima*, FF Press, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu - Gradski muzej Senj, 2020., str. 20.

zemljama protežirane Strossmayerove naddruštvene južnoslavenske ideologije. Strossmayerova ideologija stvaranja unitarističke zajednice jugoslavenskih naroda bila je potpuno oprečna Starčevićевой modernizacijskoj državotvornoj ideji stvaranja samostalne hrvatske nacije-države.

Sada možemo postaviti i pitanje: *Što je to nacija?* Također, moramo odgovoriti i na pitanje: *Kako, kada i zašto se oblikuju nacije i nacionalni identiteti?* Na tē odgovore poslužiti ćemo se definicijom nacije koju je iznio A. D. Smith: „Nacija je, utvrdili smo, imenovana ljudska populacija koja posjeduje zajedničku povijesnu teritoriju, zajedničke mitove i povijesna sjećanja, masovnu, javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike.“¹² On ističe kako je po toj definiciji „nacija“ zajednica mitova i sjećanja gotovo istovjetna etniji. Dodali bi da nacija nosi sve srastajuće elemente kulturnoga identiteta etničkih zajednica, ali je istovremeno ona strogo teritorijalno omeđena te politički regulirana i društveno-ekonomski strukturirana zajednica. U nastanku modernih nacija važnu ulogu imaju građanske elite koje vrše kontrolu i adaptaciju uz pomoć masovne kulture i medija svih pripadnika te političke zajednice. On ističe kako upravo elitne grupe građanskoga društva, posebice tijekom 19. stoljeća, pokušavaju preoblikovati zastarjele tradicionalne etničke zajednice u dinamične, ali vernakularne političke nacije, čemu pogoduje ekonomski uzlet u vrijeme industrijskih revolucija. Smith stoga naglašava četiri građevna elementa nastanka modernih nacija:

¹² A. D. Smith, *n. dj.*, str. 68.

1. Traže jedinstven zakon zajedničkih prava i dužnosti, uz prava po osnovi građanstva kada je nacija nezavisna.
2. Temelje se na objedinjenoj ekonomiji s jedinstvenom podjelom rada te mogućnošću kretanja ljudi i dobara po čitavu nacionalnom teritoriju.
3. Imaju potrebu za prilično kompaktnim teritorijem, po mogućnosti s „prirodnim“ obranjivim granicama u svijetu sličnih kompaktnih nacija.
4. Iskazuju jedinstvenu „političku kulturu“ te javno masovno obrazovanje i medijski sustav u svrhu socijalizacije budućih naraštaja kao građana nove nacije.

Smith zaključuje kako većinu tih elemenata možemo pronaći još kod etničkih zajednica, ali tada još nisu bili jače zastupljeni, ali razvojem modernih nacija od 19. stoljeća oni dobivaju na značenju. U tome pogledu ti su elementi rijetko zastupljeni u predmodernim zajednicama upravo sa stava tehnologije i političke volje. U tome razdoblju nedostajala je tim ranijim subetničkim i etničkim zajednicama dvostruka pokretačka snaga, i to u pravcu ujednačenosti i jedinstvenosti.¹³ Upravo se u vrijeme započinjanja socio-povijesnih nacionalno-integracijskih procesa s kraja 18. i tijekom 19. stoljeća, kako Smith naglašava, oblikovao i nacionalni identitet pojedinih novih nacionalnih država na Zapadu.¹⁴ U nastavku ćemo usmjeriti pažnju prema pretvaranju predmodernih subetničkih i etničkih identiteta u moderni nacionalni identitet. Kao i Smith ranije, na veliku važnost razumijevanja brojnih atributa kulturnoga identiteta također je upozorio Manuel Castells u svojoj studiji *Moć identiteta*. On je, razmatrajući proces izgradnje identiteta, jasno istaknuo kako je svaki identitet izgrađen od različitih građevnih elemenata, tj. društveno-kulturnih atributa.¹⁵ Castells, slično kao što je naveo i Smith, iznosi i načelnu hipotezu kako se kolektivni identiteti izgrađu-

¹³ Isto, str. 112.

¹⁴ O oblikovanju nacionalnoga identiteta Smith piše: „Dolaskom nacionalizma započinje nova era, njegov utjecaja na oblikovanje nacionalnoga identiteta nemoguće je shvatiti bez izražavanja njegove društvene i kulturne matrice, koja je već toliko toga dugovala prisustvu predmodernih etnija i postupnom javljanju nacionalnih država na Zapadu.“ Isto, str. 116.

¹⁵ Castells piše: „Lako je složiti se sa činjenicom da su, sociološki gledano, svi identiteti izgrađeni. Pravo pitanje je kako, iz čega, tko ih je izgradio i zašto. Izgradnja identiteta rabi građevinske materijale iz povijesti, zemljopisa, biologije, produktivnih i neproduktivnih institucija, kolektivnoga pamćenja, i osobnih fantazija, aparata moći i religijskih otkrivenja. No, pojedinci, društvene skupine i društva obrađuju sve ove materijale i preraspodjeljuju njihov smisao prema društvenoj strukturi te okviru njihovoga vremena i prostora.“ Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden marketing, 2002., str. 17.

ju uvelike određenim „simboličkim sadržajima“, a grupna identifikacija vezana je za njihov „smisao“ koji nastaje među pojedincima i/ili grupama te se s njima oni poistovjećuju ili se postavljaju izvan smisla tih simboličkih sadržaja. Uz to, Castells zaključuje kako se društvena izgradnja identiteta uvijek događa u kontekstu koji je označen odnosima moći, pa stoga predlaže razlikovanje tri oblika izvora i izgradnje identiteta: legitimirajući identitet, identitet otpora i projektni identitet.

Castells ističe: „Legitimirajući je identitet onaj koji uvode dominantne društvene institucije kako bi proširile i racionalizirale svoju dominaciju u odnosu prema društvenim akterima.“¹⁶ Legitimirajući identitet on dovodi u vezu sa Senntovim teorijama o autoritarnosti, ali i brojnim teorijama nacionalizma (izgradnja nacionalnoga identitet gornje razine op. KB). Dodajemo ne samo da dominantne društvene institucije racionalno vrše utjecaje „odozgor“ na preradbu kulturnih atributa donje razine, kako to opisuje Gelner, radi preoblikovanja postojećih etničkih u nove nacionalne identitete, nego, s druge strane, i svojim dominantnim položajem, grubom silom nameću u procesima hibridizacije drugim i različitim akterima (nama primarno interesantnih subetničkih i etničkih zajednica op. KB) obrise njima strane identifikacije, tj. koriste vlastiti položaj moći, kako to dobro primjećuje Castells, ali i grube sile. Stoga njegov projektni identitet možemo promatrati u prvome stupnju transformacije i kao element važan za razumijevanje nastanka novih hibridnih identiteta. Drugi identitet po Castellsu jest „identitet otpora“, a o njemu piše: „koji stvaraju oni subjekti koji se nalaze u položajima/uvjetima u kojima su obezvrijeđeni i/ili stigmatizirani logikom dominacije, te tako kopaju rovove za otpor i preživljavanje koje se temelji na načelima koji su različiti i suprotni onima koji prožimaju društvene institucije“¹⁷. Castellsov „identitet otpora“ poglavito izgrađuje novi politički, društveni i kulturni identitet zajednica. On je i osnova za izgradnju nacionalnih identiteta, ali u suvremenome globalističkom svijetu takav vid otpora po njemu stvara i „kulturu ekscentričnosti, tj. *queer culture* koja u svojoj esenciji spoja individualizma, hedonizma, konzumerizma odbija ranija svrstavanja, tj. odbacuje zadane okvire identitetske izgradnje kolektivne pripadnosti, a samim time i nacija-države, u medijski i informacijski oblikovanu globalističkome društvu.

¹⁶ M. Castells, *n. dj.*, str. 18.

¹⁷ *Isto.*

Identitet otpora također dijeli elemente sa suvremenim fluidnim identitetom o kojemu piše Zygmunt Bauman (op. KB). Treći oblik identiteta jest: „Projektni identitet koji nastaje kad društveni akteri od bilo kakvih njima dostupnih kulturnih materijala grade novi identitet koji redefinira njihov položaj u društvu i to čine tražeći preobrazbu sveukupne društvene strukture.“¹⁸ Castells za projektni identitet navodi primjer feminističkoga pokreta, ali možemo reći da i taj identitet također ima elemente fluidnoga identiteta (op. KB).¹⁹ Po mišljenju autora upravo je identitet otpora najvažniji te uočava činjenicu preklapajućih elemenata, tj. njihovih međuočaja pri izgradnji sva tri identiteta. Po autoru identitet otpora tijekom socio-povijesnih procesa transformacije, konstitucije, reprodukcije i standardizacije može se pretvoriti u legitimirajući identitet, ako u tim procesima racionalizacije njegovi nositelji uspiju osigurati svoju dominaciju i iz otpora postanu novi glavni element nametanja odluka.²⁰ Sva tri tipa identiteta, po autorovu mišljenju, tijekom procesa izgradnje identiteta dovode do različitih ishoda u izgradnji društva. Legitimirajući identitet zaslužan je za izgradnju *civilnoga* (građanskoga op. KB) društva i nastanak njegovih organizacija i institucija, ali i niza strukturiranih i organiziranih društvenih aktera koji ponekad i na konfliktnan način reproduciraju identitet, jer racionaliziraju vlastite izvore dominacije. Identitet otpora istodobno dovodi do nastanka *komuna* ili *zajednica* gdje se izgrađuje kolektivni otpor prema nepodnošljivoj ugnjetavanju, a definirajući elementi njegove izgradnje jesu povijest, zemljopis ili biologija, kako bi se esencijalno olakšalo određivanje granica takva otpora (atributi vezani i za predmoderne etnije op. KB). Treći proces izgradnje identiteta jest projektni identitet koji stvara *subjekte* koji žele biti individue, jer oni naglašavaju osobnu povijest u oblikovanju smisla i bogatstvu iskustava pojedinačnoga života. U tome tipu potvrđuje se pojedinac u odnosu prema zajednici ili pojedinac prema tržištu.²¹ Već smo više puta u radu dotaknuli kako navedeni preklapajući elementi imaju i zajedničke veze s fluidnim identitetom. O identitetima u suvremenome globalističkom društvu danas se sve češće govori kao fluidnim,

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, str. 18-19.

²⁰ Castells zaključuje: „Doista, dinamika identiteta u ovom nizu pokazuje da, sa stava društvene teorije, niti jedan identitet ne može činiti bit te niti jedan identitet nema ‘per se’ naprednu ili nazadnu vrijednost izvan svoga povijesnoga konteksta. Druga i vrlo važna stvar jest koristi svakoga identiteta za ljude koji mu pripadaju.“ Isto, str. 18.

²¹ Isto, str. 19-20.

tj. ljudske populacije na razini atomiziranih pojedinaca i/ili određenih (ne)organiziranih, često podcijenjenih i/ili (samo)isključenih grupa mogu mijenjati vlastite identitete tijekom svoga života. Zato se upravo događa da u globaliziranome društvu tradicionalne veze gube svoje značenje, a pod utjecajem hedonizma i konsumerizma ne postoje nove čvrste veze i pojedinac se ne prepoznaje u ranije strukturiranim društvenim i kulturnim kolektivnim konstruktima. Ako pojedinac te ranije strukturirane društvene konstrukte doživljava kao stvar prošlosti, odlučuje sam izabrati što želi biti, odnosno komu pripadati. U tumačenju pojma fluidnosti britanski autori u *Rječniku sociologije* ističu kako je još Giddens primijetio da je jedno od glavnih obilježja modernosti „refleksivan projekt sebe”. Upravo refleksija i kontinuirani rad pojedinca na vlastitome identitetu imaju prvotne oblike razumijevanja fluidnosti istoga.²² Slično je o fluidnosti identiteta zaključio iz osobnih iskustava Zygmund Bauman. On u razgovoru s Benedettom Vecchijem vlastiti fluidni identitet definira kao nemogućnost pronalaska čvrstih poveznica u određenim životnim situacijama glede samoidentifikacije s određenom nacijom, prostorom života ili profesionalnom institucijom u kojoj je izgradio vlastitu egzistenciju.

Stoga naglašava kako se ta njegova nepovezanost s određenim zadanim i ranije racionalno uređenim društvenim okvirima očituje u razvodnjenosti ili fluidnosti njegova osobnog identiteta. Po njemu izgradnja modernih individualnih identiteta u globalnome društvu očituje se kroz ranije nastalu fluidnost tijekom procesa industrijalizacije, a u suvremenome globalističkom društvu taj proces razvodnjavanja identiteta naglašen je individualističkom nezainteresiranosti za tim ranijim oblicima pripadnosti kao i kratkotrajnošću dostupnih okvira identifikacije.²³ Bauman dobro primjećuje kako je u doba modernizacijskih proce-

²² Stephen Hill - Bryan Turner - Nicholas Abercrombie, *Rječnik sociologije*, Jesenski i Turk, 2008., str. 129.

²³ Bauman ističe: „Kad su u predmodernosti zamijenjeni predmoderni ‘staleži’ (koji su identitet određivali rođenjem i stoga pružali malo ili nimalo povoda da se javi pitanje ‘tko sam?’) s ‘klasama’, identiteti su postali zadaćom koju su svojim životopisima morale obaviti individue. ... Postavljanje ‘identiteta’ kao zadaće doživotnog mukotrpog rada bilo je – u usporedbi s predmodernom svrstašnošću u staleže – čin oslobođenja; oslobođenja od inercije tradicionalnih načina, od nepromjenljivih autoriteta, unaprijed određenih rutina i neupitnih istina. Najpronicaviji promatrači modernoga života poprilično su rano, već u 19. stoljeću, shvatili da povjerenje o kojem je riječ nije bilo tako čvrsto utemeljeno kao što je ‘službena verzija’ – koja se trsila postati dominantnom, možda i jedinom vjerovanjem – neizravno sugerirala ... Premještanje odgovornosti odabira na individualna pleća, demontiranje putokaza i uklanjanje oznaka udaljenosti od odredišta, čemu valja dodati sve veću ravnodušnost vlastodržaca prema prirodi i izvedivosti individualnih odabira, dvije su tendencije

sa odgovornost izgradnje identiteta prebačena na „individualna pleća“ te kako u globalističkome suvremenom okružju ta samoidentifikacija poprima obrise razvodnjenosti, barem kod onih grupa i pojedinaca koji su ili stigmatizirani ili su se sami isključili iz tradicionalnih obrazaca pripadnosti, no ipak ta vrsta „neukroćenoga“ fluidnog identiteta još ne može potpuno objasniti što se događa sa stigmatiziranim nacionalnim zajednicama koje su u fazi modernizacije oblikovane iz predmodernih subetničkih i etničkih zajednica. Smatramo kako moramo u nastavku uvesti i pojam *hibridizacije*, jer integracijsko/deintegracijski socio-povijesni procesi utječu kod modernih nacionalnih identiteta ne samo na fluidnost nego i na hibridnost zato što se identiteti transformiraju u poseban novi hibridni identitet koji ne mora biti fluidan. Izvorni pojam hibridizacije odnosi se na antropološko tumačenje odnosa između *pozapadnjavanja* (vesternizacije) i *lokalnih kultura* prema kojemu starosjedičke kulture ne nestaju nego se spajaju i stapaju sa zapadnjačkim kulturama kroz proces prilagodbe, tj. kroz *akulturacijske procese*.

Također, pojam hibridizacije prihvaćen je i u sociološkoj analizi postmodernosti kako bi se propitao navodni *manjak autentičnosti* u hibridnim kulturnim strukturama. Isti pojam koristi se i za tumačenje globalizacijskih procesa, a odnosi se na povezivanje *globalnih procesa s lokalnim i regionalnim običajima i tradicijama*, i to prije svega u tumačenjima *globalizacije kulture*. Isto tako, pojam hibridizacije koristi se i u istraživanjima suvremenih migracijskih kretanja, gdje postoji neslaganje donosi li globalizacija novu *standardizaciju kulture* ili *povećanu kulturnu različitost* s kojom se povećava *fragmentacija identiteta* u procesima akomodacije i difuzije (prilagodbe i rasprostiranja op. KB). Po autorima *Rječnika sociologije* globalizacija i kulturna hibridizacija stvaraju veće etničke i religijske napetosti s kojim bi se trebao suočiti svaki globalizirani politički sustav.²⁴ Već smo ranije naglasili, iznoseći postavke Castellsova legiti-

otpočetka naznačene u 'izazovu samoidentifikacije'. ... Glavna pokretačka snaga iza tog procesa cijelo je vrijeme bila sve brže 'pretvaranje u tekućinu' društvenih okvira i ustanova. Sada prelazimo s 'krute' na 'fluidnu' fazu modernosti; a 'fluidi' se tako nazivaju stoga što ne mogu dugo zadržati oblik, te osim – ako se ne uliju u nepropusni spremnik – neprestano mijenjaju oblik pod utjecajem čak i najneznatnijih sila. U fluidnom okolišu, ne može se znati valja li očekivati poplavu ili sušu – bolje je biti spreman na obje mogućnosti. Od okvira se, (i ako su) dostupni, ne može očekivati da dugo traju.“ Zygmunt Bauman, *Identitet: razgovori s Benedettom Vecchijem*, Naklada Pelago, 2009., str. 43-48.

²⁴ S. Hill - B. Turner - N. Abercrombie, *n. dj.*, str. 113-114, 124.

mirajućeg identiteta, kako smatramo da njegov stav da svaki identitet počiva na odnosu moći moramo djelomice nadograditi, jer njegovu postavku o toj velikoj ulozi moći upravo možemo povezati i nadograditi s navedenim tipom hibridnoga identiteta. Taj legitimirajući identitet u sebi ima zacrtanu ne samo moć dominantnih institucija oko provođenja vlastite volje nad drugima radi optimizacije ostvarenja općega dobra nego i grubu silu koncentriranu među različitim pojedincima ili grupama, kako je to već ranije naveo Max Weber. Legitimirajući identitet ipak ne pokriva u cijelosti razumijevanje procesa kulturne hibridizacije jer se tim procesom stvaraju sve veće etničke i religijske napetosti. Ujedno cilj tih dominantnih elita jest asimilacija drugih i različitih identitetskih atributa inferiornih kulturnih i etničkih grupa. Istaknuli smo kako smatramo da u procesima hibridizacije nije samo u pitanju razumijevanje utjecaja dominirajuće institucionalne moći pri standardizaciji kulture i povećanju kulturne različitost, nego se već u modernizacijskome razdoblju, kada započinju procesi nacionalne integracije, može primijetiti kako tu hibridizaciju prema kulturnim atributima starosjedilačkih izdvojenih subetničkih i etničkih zajednice istodobno potiču dominantne globalne naddržavne i naddruštvene institucije, ali i domicilne inorodne vladajuće elite gornje razine. Prvi pokušavaju autoritetom vlasti naddržavnih organizacija utjecati na oblikovanje novih identiteta. Drugi pak žele unutar nacija-država silom i dominacijom osnažiti i redefinirati subetničke i etničke identitete vlastitih nacionalnih zajednica. To čine uz pomoć asimilacije njima stranih sastavnica kulturnoga identiteta te tako utječu na pojačavanje dezintegracijskih procesa. Pritom nositelje drugoga subetničkog i etničkog identiteta često stigmatiziraju.

Istodobno vladajuće političke, društvene i kulturne elite s pozicija svemoćnoga autoriteta vlasti služe se silom, a ne legitimirajućom moći, kako bi njima nepripadajuće kulturne attribute drugih podčinjenih etnija prikazale kao vlastitu kulturnu i političku nadgradnju. U tome pogledu novi tip identiteta u nastajanju ili pretvaranju potiču, prije svega, dominantne političke grupe i pojedinci. Oni se pritom koriste poglavito navedenom grubom silom, ali ne za akulturaciju i vesternizaciju, nego za asimilaciju dijela drugih i različitih etničkih zajednica na određenim i njima interesantnim širim prostorima političkoga utjecaja ili u regijama vlastite nacije-države. Unutarnji su nacionalni prostori onda počinjeni pod njihovu neposrednu političku, upravnu i/ili zakonodavnu vlast. Stoga,

promatrano samo s razine grube sile, to je potpuno novi tip identiteta koji mi nazivamo hibridni identitet. Hibridni identitet nije nikakav novum u istraživanjima, ali je kao pojam, za razliku od hibridizacije, malo analiziran ili uopće nije dovoljno spominjan u sociološkim i povijesnim istraživanjima kada je riječ o etničkim istraživanjima nastanka modernih nacija, odnosno nacija-država.

5. Pokušaji ranoga stvaranja hibridnoga identiteta u BiH na primjeru djelovanja bana Kallaya i književnika Ive Andrića

U povijesnim se radovima već dugo raspravlja o nacionalnim, kulturnim i teritorijalnim dezintegracijskim procesima, ali ne i o hibridizaciji identiteta od drugih, tj. inorodnih nacija. O hibridizaciji i hibridnome identitetu većinom je pisano u pojedinim domaćim jezikoslovnim istraživanjima. Kao primjer navest ćemo znanstveni rad Katarine Ivon pod naslovom *Identitet bez identiteta (Ćamil između Istoka i Zapada)*, u kojemu autorica analizira književna djela Ive Andrića. Ona u Andrićevim djelima pronalazi reprezentativan broj kolektivnih kulturno-identitetskih atributa bosanskohercegovačkoga prostora. Ivon ponajviše promatra Andrićevo djelo *Prokleta avlija*. Kao jednu od mogućnosti interpretacije toga romana vidi analizu postkolonijalnoga okvira koji se, prema autorici, „nametnuo kao značajan način njegovoga razumijevanja“ (ukupna Andrićevog književnoga stvaralaštva op. KB). Ističe kako je Ivo Andrić taj roman smjestio izvan bosanskohercegovačkoga zavičajnog prostora te da mu uspijeva postkolonijalnu opreku Istok – Zapad utisnuti u sužen prostor turskoga zatvora u Carigradu.²⁵ Autorici je pri tumačenju romana presudno važan još jedan termin postkolonijalne matrice, a to je *hibridnost*. O tome pojmu piše: „U svojoj biti hibridnost bi predstavljala metaforu za rasno, etničko i kulturno miješanje.“²⁶ U želji što jasnijega potkrepljivanja tē teze autorica se poziva na knjigu *The Location in Culture* Homija Bhabha koji je predložio koncept „trećega prostora“ ili „međuprostora“, jer se tako otvara prostor tumačenja tradici-

²⁵ Katarina Ivon, „Identitet bez identiteta (Ćamil između Istoka i Zapada)“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Sveučilište u Zadru, 8/1(8), 2012., str. 300.

²⁶ *Isto*, str. 301.

onalne kulture, a taj međuprostor ustvari je „hibridni prostor“.²⁷ Iako autorica pokušava Andrićevo djelo uklopiti u postkolonijalnu matricu te izbjeći stereotipna tumačenja, mišljenja smo kako je njezin pristup reduciran jer mehanički pokušava spojiti postkolonijalnu matricu i objasniti elemente hibridnosti u tome književnom djelu. Stoga Andrića, prije svega, treba promotriti kao osebjnu slojevituu individuu u početku vrlo fluidna identiteta sklona prihvatanju inorodnih nacionalnih ideologija hegemonističkih vladajućih elita, jer i sam želi postati dio tih elita gornje razine. Možemo reći kako on poglavito hibridizira samoga sebe. Stoga pri raščlambi njegova etničkoga identiteta te kasnije hibridne samoidetifikacije uzet ćemo u razmatranje knjigu Davora Kristića, u kojoj autor ističe da se pisac odrekao svoga etničkog hrvatskog identiteta, iako u mladosti koristi sve privilegije kojemu su mu pružale hrvatske kulturne organizacije u Sarajevu.²⁸ Krstić pritom podsjeća na činjenicu kako je izvor za takvo mimikrijsko Andrićevo (ne)nacionalno samoidetificiranje začet još u socio-povijesnome razdoblju uprave bana Benjamina Kallaya u BiH između 1882. i 1903. godine. Ban je kao namjesnik Austro-Ugarske Monarhije, prije svega kao dio dominirajućih nacija, i u BiH nasilno provodio hegemonističku mađarsku politiku. Njegova je uprava zabranila uporabu pridjeva hrvatski kao i srpski u nazivima kulturnih ustanova, političkih udruga, pjevačkih i umjetničkih društava. U razdoblju Kallayeve uprave službeno se protežira samo bošnjačko ime. Autoritetom vlasti i nasilno se pokušavalo prekinuti utjecaj bilo hrvatske bilo srpske nacionalne integracije, ali i s gornje naddržavne razine moći silom nametnuti svim ranijim zajednicama unitaristički model identiteta, tj. stvoriti novu naciju Bošnjaka. Ta hibridna nacija trebala je biti oblikovana od sve tri predmoderne zajednice koje su do tada bile prepoznate samo po razlikama etnoreligijskoga identiteta. Bio je to ujedno i prvi pokušaj unitarizacije bosanskohercegovačkoga društva, ali je i napušten odmah po uklanjanju bana Kallaya s vlasti. Autor ističe kako je

²⁷ Autorica kaže: „On je mjesto novih struktura autoriteta, mjesto gdje se pokazuje otpor, a njegov temeljni cilj je dokidanje geopolitičkih podjela Istok, Zapad, Sjever i Jug. Ovako shvaćeni pojam hibridnosti u današnje vrijeme prestaje biti posebnost isključivo kultura kolonijalnih zemalja, hibridnost postaje karakterističan za sav tzv. globalizirani svijet.“ *Isto*.

²⁸ Kristić piše: „Etnički Hrvat po rođenju, Ivo Andrić koji je odškoloivan hrvatskim stipendijama ‘Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak’ u gimnaziji (Sarajevska gimnazija op. KB), uglavnom nije spominjao riječ Hrvat, čak i kad je pisao o razdoblju nakon austrougarske okupacije BiH 1878. godine.“ Davor Kristić, *Ivo Andrić kronika jednog beščašća: Politički i diplomatski životopis Ive Andrića*, Despot infinitus, 2021., str. 96-97.

Andrić već u to vrijeme prigrlio srpsku kulturno integracijsku ideologiju Vuka Stefanovića Karadžića.

Upravo ta srpska ideologija u 19. stoljeću u sebi je sadržavala sve elemente srpske hegemonije prema svim štokavcima triju vjerozakona. Andrić vrlo rano piše panegirike o Karadžiću te postaje ideološki apologet srpske kulturne politike. To odricanje vlastitoga etničkog identiteta donosi mu zauzvrat visoke pozicije unutar srpske kulturne elite, jer postaje član *Srpske kraljevske akademije nauka*. Kao što je i Karadžić u svome eseju *Srbi svi i svuda* Hrvate smatrao Srbima rimskoga zakona te ih je radi potpune asimilacije namjerno nazivao samo regionalnim imenima: Dubrovčani, Slavonci, Dalmatinci, Bosanci i/ili Bošnjaci, Bunjevci, Šokci ili samo Latini, tako je isto činio i Andrić zanijekavši i vlastito etničko ime i podrijetlo. Andrić je namjerno izostavljao bosanskohercegovačke Hrvate u svojim književnim djelima. Na taj način zanijekao je svoje etničko ime i odrekao se etničkih sastavnica vlastitoga identiteta kako bi ušao i u krug ne samo srpske kulturne nego još više političke elite koja ga je obilato nagrađivala pozicijama institucionalne moći i u prvoj i u drugoj jugoslavenskoj zajednici. Zauzvrat Andrić se toj eliti odužio tako što je podržavao srpsku hegemoniju nad drugim podčinjenim i stigmatiziranim etničkim zajednicama koje su trebale i po njemu biti nasilno asimilirane u tzv. jugoslavensku, a u stvarnosti srpsku naciju, te postaje jedan od vodećih aktera nasilne hibridizacije kulturnih atributa hrvatskoga identiteta. Kao primjer Kristić u knjizi navodi i epizodu iz književnikova života tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada Andrić jasno staje na stranu vodstva KPJ protiv hrvatskih proljećara, ali i onu u kojoj on već 1947. godine *Matici hrvatskoj* u Zagrebu zabranjuje objaviti svoje pripovijetke na hrvatskome standardnom jeziku. Kao izjašnjeni „nacionalni Srbin“ on je već tada pisao, ali i zagovarao uporabu samo srpskoga jezičnog i pravopisnog standarda te njegova djela ne možemo promatrati iz akulturacijskih procesa postkolonijalne vesternizacije, jer ta djela nisu nastala u tome modelu. Možemo zaključiti kako Andrić osobno hibridizira vlastiti identitet s nakanom održanja na pozicijama moći i utjecaja vlasti koje su mu osiguravale i monarhističke i komunističke srpske hegemonistički kulturne i političke elite tijekom cijeloga 20. stoljeća, tj. u vrijeme procesa srpske nacionalne integracije u Srbiji i okolnim zemljama. Činjenica je kako su strossmayerovsku ideju južnoslavenske uzajamnosti u 20. stoljeću u obje jugoslavenske zajednice iskoristile te srpske elite za

nasilnu asimilaciju onih koji nisu bili Srbi, ali i uspostavu srpske hegemonije i širenja Srbije na tuđe etničke teritorije. Stoga je i Andrić kao agent tih elita ciljano radio oko provođenja asimilacije kulturnih sastavnica hrvatskoga identiteta.

6. Socio-povijesni primjeri dezintegracije hrvatske nacionalne zajednice i pokušaja nasilna stvaranja bunjevačkoga hibridnog identiteta u Vojvodini

Slične nasilnije metode srpske elite primjenjuju i prema hrvatskim subetničkim zajednicama u Vojvodini. Navest ćemo samo nekoliko povijesnih primjera. Iako su Bunjevci već 1918. godine zagovarali teritorijalnu integraciju prostora Baranje, Bačke i Banata u novu višenacionalnu južnoslavensku zajednicu, oni su se u tu novu državnu zajednicu južnoslavenskih naroda ipak željeli integrirati preko Zagreba i Države SHS, a ne izravno samo s Kraljevinom Srbijom. Istovremeno su srpske monarhističke, ali i prečanske elite s prostora Vojvodine već tada tim procesom manipulirale. Primjerice, na Mirovnoj konferenciji u Parizu tadašnji srpski politički predstavnici Nikola Pašić i akademik Jovan Cvijić prilikom razgovora o razgraničenju između Kraljevine SHS i Kraljevine Mađarske nisu znali etnički sastav toga nekadašnjeg južnougarskog prostora ni išta o etničkome identitetu bunjevačko-šokačkih Hrvata koji su te prostore stoljećima nastanjivali. Godine 1919. hrvatski prvaci vlč. Blaško Rajić, vlč. Lajčo Budanović i dr. iznijeli su statističke podatke kako je u Kraljevini Ugarskoj do Velikoga rata živjelo gotovo 300 000 Hrvata pripadnika različitih subetničkih zajednica, a na prostoru Južne Ugarske u kompaktnoj cjelini između Pečuha, Baje, Sombora i Subotice oko 150 000 bunjevačko-šokačkih Hrvata te manji broj Srba, dok srpski pregovarači na čelu s Jovanom Cvijićem iznose podatak kako samo u području oko Baje živi 26 000 Bunjevaca i Šokaca.²⁹ Ipak, i nakon

²⁹ Robert Skenderović, *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata – Hrvatski institut za povijest: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017., str. 284, 293; Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, 1967., str. 287; Matija Evetović, *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, NIU Hrvatska riječ, 1940. pretpisak 2010., str. 60-75.

Kako ističe Ante Sekulić u brojnim raspravama u kojima se piše o Bunjegovcima, brojidbeni podatci nisu pouzdani te su proizvod pretpostavki i oskudnih vijesti iz ugarske državne brojidbe. Stoga su svi podatci koji su iznijeli pojedini pisci, a koje smo spomenuli u radu, proizvod zbrajanja broja sta-

što su dobili podatke od hrvatskih svećenika iz Bačke, srpski politički pregovarači na mirovnoj konferenciji u Parizu odlučili su odustati od cjelovitoga teritorijalnog rješenja pa su velik dio sjeverne Baranje i Bajski trokut oko gradova Pečuha i Baje prepustili Mađarima.³⁰ Pašić je tada izrekao znakovitu zlokobnu rečenicu: *Dosta je Latina* (rimokatolika Hrvata op. KB).³¹

Upravo od toga vremena srpske političke elite započinju i s procesom nasilne asimilacije Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj i Baranji kako bi onemogućile već uznapredovale procese hrvatske nacionalne integracije među tim subetničkim hrvatskih zajednicama. Tijekom dvadesetih godina 20. stoljeća unutar bunjevačke zajednice u Subotici srpski politički prvaci pronalaze pojedince koji su, slično kao i Andrić, spremni kao svojevršni agenti velikosrpske politike na prostorima Baranje, Bačke i Banata služiti srpskim hegemonističkim interesima te ih obilato nagrađuju institucionalnim položajima moći, ekonomskim povlasticama i političkim privilegijama. Zoran daje primjer Marka Jurića koji, nakon što je na listi Pašićeve *Radikalne stranke*, ulazi 1923. godine u beogradski parlament i daje izjavu: *Mi nismo Hrvati!*

Jurić je kao srpski radikal već ranije bio nagrađen poslovnim i političkim privilegijama, a državne i lokalne srpske vlasti njemu i njegovim pristalicama materijalno i organizacijski pomogle su oko osnivanja *Bunjevačke prosvetne matice* u Subotici. Ta je organizacija izravno promidžbeno podupirala srpsku hegemonističku politiku, a dio njezinih članova organiziranih u prosrpskim organiza-

novništva prije i nakon Velikoga rata temeljeni na parcijalnim ili nepouzdanim izvorima u kojima su iznesene procjene te je potrebno izvršiti dodatna detaljna istraživanja demografskih pokazatelja. Treba naglasiti kako su i nakon Drugoga svjetskoga rata, tj. u Drugoj jugoslavenskoj zajednici, podatci o broju Hrvata u Vojvodini odstupali od službene jugoslavenske statistike, jer je npr. broj hrvatskih vjernika po župama uvijek bio veći nego što ih bilježi državna statistika, pogotovo nakon dolaska režima Slobodana Miloševića kada se ponovno zasebno popisuju Bunjevci i Šokci, odnosno kada se ponovno pokušava stvoriti hibridni identitet Bunjevaca kao zasebne nacije odvojene od Hrvata. Ante Sekulić, *Bački Hrvati: Narod, život i običaji*, JAZU, 1991., str. 15–16.

³⁰ Krešimir Bušić, *Društveno, kulturno i političko organiziranje bačkih Hrvata-Bunjevaca 1918.-1941. (Uloga bunjevačke elite u procesu nacionalne integracije i modernizacije hrvatske zajednice u Bačkoj)*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2005., str. 84–95.

³¹ Petar Pekić, *Bunjevci na mirovnoj konferenciji u Parizu*, Klasje naših ravni, 1935., str. 31–34. Petar Pekić bio je aktivni sudionik mirovne konferencije u Parizu te je kao član izaslanstva iz Bajskog trokuta i osobno svjedočio pregovorima između mađarskih i srpskih i hrvatskih pregovarača. Kao svjedok vremena zabilježio je u svojim knjigama i niz razgovora koje je vodio s tadašnjim hrvatskim predstavnicima, a prije svega s vlč. Blaškom Raićem koji je u Trianonu bio prije dolaska izaslanstva iz Baje. Također je sudjelovao i u prikupljanju statističkih podataka o stanovništvu na prostoru Baranje i Bačke, a koje su inicirali 1919. godine katolički svećenici na čelu s Blaškom Raićem i Ljudevitom Lajčom Budanovićem.

cijama ORJUNA i SRNAO služio se i nasilnim metodama prema svima koji su bili protivnici režima na vlasti. Upravo je Jurić postavljen za prvoga predsjednika navedene bunjevačke prosrpske organizacije. Na tragu navedene Jurićeve izjave i Alba M. Kuntić, kao prvi „sekretar“ *Bunjevačke prosvetne matice* u brošuri *Bunjevac, Bunjevcima, o Bunjevcima* (Kuntić se tijekom života izjasnio kao Srbin-Bunjevac op. KB), citira izvor iz prosrpski orijentirana bunjevačkog glasila *Bunjevačkih novina*, čiji urednik 1925. godine pod istom Jurićevom parolom piše ne samo kako Bunjevci nisu Hrvati nego kako su „najverovatnije pokatoličeni Srbi“ (članak je pisan srpskim jezičnim standardom, a ne bunjevačkom ikavicom op. KB).³²

Iako su srpske elite uz pomoć prosrpski orijentiranih Bunjevaca, poput Jurića i Kuntića, stalno pokušavale odvojiti tu hrvatsku subetničku zajednicu od Hrvata, to nisu uspjeli učiniti. Stoga su na početku druge jugoslavenske zajednice i komunističke vlasti morale priznati želju većine Bunjevaca i Šokaca da ih se popisuje samo kao Hrvate. Ipak, treba primijetiti kako nasilna srpska hegemonistička politika ni tada još nije bila poražena u SAP Vojvodini, jer se već u vrijeme uspona i političke moći Aleksandra Rankovića započinje ponovno planski stigmatizirati Hrvate kao „ustaše“ i „klerofašiste“, iako na prostoru Bačke režim NDH nikada nije bio uspostavljen. Tako su komunističke srpske elite na istim starim matricama iz monarhističkoga razdoblja i unutar toga sustava začele novu stigmatizaciju, ali i nasilnu asimilaciju sastavnica hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta. U Srbiji i Vojvodini to posebice dolazi do izraza početkom raspada jugoslavenskoga komunističkog sustava tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća. Dolaskom na vlast u SR Srbiji komunističkoga dužnosnika Slobodana Miloševića sada se ponovno otvoreno, uz intelektualnu pomoć akademika SANU, započinje se s realizacijom velikosrpskoga memorandumskog programa. Memorandum SANU nastao je u režiji srpskih

³² U članku *Bunjevačkih novina* piše: „Poznato je najprostijem seljaku našem, da su Bunjevci došli u ove krajeve pre dvestotrideset sedam godina iz okolice reke Buna, a pod vodstvom Franjevaca. Dakle Bunjevci su došli iz onih krajeva, gde Hrvatu ni traga nije bilo. Prema tome mi, ako bi sad nosili to ime 'Hrvat', ne bi ga nosili kao stečeno, kao rođeno ime, jedino kao krađeno, kao oteto ... Mi ćemo i ubuduće samo Bunjevci biti, jer smo Bunjevci bili, jesmo i ostat ćemo. Ovi takozvani bunjevački Hrvati, koji silom hoće da nas 'hrvatizuju', svoje tvrdnje osnivaju na veri i jednakosti između nas i Hrvata. Naime, da smo i mi i Hrvati rimokatoličke vere. To je istina! Ali mi nismo bili uvek rimokatoličke vere, i mi smo mnogo kasnije postali rimokatolici no Hrvati. ('Najverovatnije da smo mi bili Srbi').“ Alba M. Kuntić, *Bunjevac, Bunjevcima o Bunjevcima*, izdanje piščevo, 1930., 15-16.

intelektualaca i jugoslavenskih sigurnosnih službi. Već krajem osamdesetih godina srpski komunistički dužnosnici u Vojvodini po diktatu iz Beograda ponovno uvode posebnu etničku kategoriju Bunjevaca i Šokaca samo kako bi se u toj autonomnoj regiji pod njihovom političkom dominacijom smanjio broj Hrvata na popisu 1991. godine. Tako tijekom devedesetih godina 20. stoljeća Hrvati opet gube status autohtone i konstitutivne nacije, a tek je 2002. godine Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine, tj. njezin pokrajinski parlament, prihvatila inicijativu o priznavanju hrvatskoga jezika kao službenoga na teritoriju pokrajine te tako neformalno priznala prisutnost hrvatske zajednice na tome prostoru. Kako ističe Tomislav Žigmanov, treba uočiti razliku između ljudskih i manjinskih prava. Pritom navodi kako:

„Manjiska prava“, pak, imaju za cilj da spriječe ili ublaže nepravedne utjecaje ekonomskih pritisaka i političkih odluka društva u cjelini, na, najčešće, etnokulturne različite, manjinske zajednice. Kao takva ova prava imaju kolektivna obilježja, jer su nosioci tih prava grupe, a u sadržaj se u slučaju etničkih zajednica obično ubrajaju: pravo na sudjelovanje u procesu odlučivanja, zatim na njegovanje i razvoj vlastite kulture, pravo na obrazovanje i informiranje na svom jeziku te javna i službena uporaba vlastitoga jezika i pisma.³³

Ta manjiska prava Hrvati u Vojvodini i Srbiji započeli su ostvarivati tek poslije 5. listopada 2000. godine, tj. nakon pobjede koalicijskih partnera okupljenih oko DOS-a. Tada se započela postupno mijenjati politička klima u Srbiji pa se pozornost usmjerava i na neodrživ položaj nepriznate hrvatske nacionalne manjine.³⁴ Tako je u veljači 2002. godine u Saveznoj skupštini SRJ donesen novi *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, pa su tada i Hrvati prvi put ostvarili pravo priznanja autohtone nacionalne manjine, ali posljedica je toga zakona donošenje navedene odluke o priznavanju hrvatskoga jezika u službenoj uporabi u Vojvodini. Odmah potom u prosincu iste godine donesena je i odluka o provedbi manjinskih izbora unutar hrvatske zajednice te je, isto tako, prvi put elektorski izabrano 35 vijećnika krovne manjinske organizacije Hrvatskoga nacionalnog vijeća.³⁵ U razgovore oko poboljšanja položaja Hrvata

³³ Tomislav Žigmanov, *Hrvati u Vojvodini danas: Traganje za identitetom*, Hrvatska Sveučilišna Naklada - Pučko otvoreno učilište Zagreb, 2006., str. 14.

³⁴ *Isto*, str. 15.

³⁵ Prilikom osnivanja Hrvatskoga nacionalnoga vijeća (HNV) 2002. godine njegovi istaknuti članovi na čelu s msgr. Andrijom Kopilovićem posjetili su Hrvatski sabor kako bi pozvali predstavnike hrvatske države na svečanost utemeljenja krovne hrvatske nacionalne organizacije u Srbiji. Autor članka Krešimir Bušić bio je nazočan na toj sjednici saborskoga Odbora za ljudska i manjinska pra-

u Vojvodini i Srbiji uključili su se i predstavnici Vlade Republike Hrvatske, jer nakon što je između dviju država potpisan bilateralan sporazum 2004. godine, zajedničkim su se naporima započeli stvarati prvi uvjeti oko kvalitetnijega pristupa ostvarenju ljudskih i manjinskih prava za obje manjinske zajednice. Hrvati u Vojvodini su i na taj način dodatno priznati i zaštićeni kao autohtona nacionalna manjina, a ista prava po tome sporazumu jamčena su i Srbima u RH te je tada s radom započeo Međuvladin mješoviti odbor za zaštitu manjina između Republike Hrvatske i Republike Srbije.³⁶

Ipak, problem pune ravnopravnosti Hrvata u Vojvodini u pogledu nemiješanja srpske države i njezinih kulturnih i političkih elita u odnose unutar hrvatske zajednice ni danas nije do kraja riješen. Jer, već u vrijeme Vojislava Koštunice srpske elite ponovno otvoreno pokušavanju ojačati položaj tzv. „nacionalnih Bunjevaca“ kako bi i dalje hrvatsku zajednicu držali u stanju stalnih unutarnjih napetosti, pa i dalje ostaje otvoren prostor za nastavak stvaranja hibridnoga identiteta Bunjevaca kao onih koji nisu Hrvati. Srpske elite nastavljaju i danas tu subetničku zajednicu tretirati kao posebnu i izdvojenu te „nacionalnim Bunjevcima“ daju puno veću državnu pomoć i privilegije nego hrvatskoj zajednici u Vojvodini. Iako su, kako smo naveli, nakon srpsko-hrvatskih sukoba iz devedesetih godina 20. stoljeća i stvaranja nacionalnih država Srbije i Hrvatske i na

va kao zamjena za tada bolesnog vanjskog člana prof. dr. sc. Dragutina Pavličevića. Saborski odbor za ljudska i manjinska prava, na čijemu se čelu nalazio saborski zastupnik dr. sc. Milorad Pupovac, tada je imao u svome sastavu i Pododbor za Hrvate izvan Republike Hrvatske, a na čelu se kao dopredsjednica Odbora i predsjednica Pododbora nalazila saborska zastupnica Zdenka Babić-Petričević. Tom prigodom se na Pododboru povela rasprava trebaju li i tko će od saborskih zastupnika biti nazočan na konstituiranju HNV-a u Subotici. Predsjednik Odbora dr. sc. Pupovac tada je odbio doći u Suboticu pravdajući se ranije preuzetim obavezama, a potom se postavilo pitanje tko će od hrvatskih parlamentaraca biti nazočan. Član Pododbora za Hrvate izvan Republike Hrvatske tada je bio i zastupnik HSS-a, poznati HTV-ov novinar Ilica Lončar, koji se najjasnije zalagao da hrvatsko izaslanstvo mora biti prisutno kod konstituiranja HNV-a i mora biti u najjačem sastavu kako bi se podržala hrvatska zajednica ne samo u Vojvodini nego i u cijeloj Srbiji. Tom prigodom Krešimir Bušić podržao je zastupnika Lončara te predložio, zbog reprezentativnosti, da u Suboticu ode tadašnji predsjednik Sabora Zlatko Tomčić, jer je on i sam podrijetlom iz Vojvodine, tj. iz Istočnoga Srijema, pa je njegova nazočnost ujedno i simbolična podrška Hrvatima u Vojvodini i Srbiji. U rad Pododbora naknadno se uključio i dopredsjednik Sabora dr. sc. Vlatko Pavletić koji je, uz vanjskoga člana dr. sc. Antu Sekulića, također podržao odlazak izaslanstva Hrvatskoga sabora na konstituirajuću sjednicu HNV-a u Suboticu.

³⁶ Antonija Horvat, „Bilateralna suradnja i zaštita nacionalnih manjina“, *Međunarodne studije*, Libertas međunarodno sveučilište, 5(3) 2005., str. 82-90; usp. „Hrvatska manjina u Republici Srbiji“, *Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*, <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-srbiji/748>).

prostoru Vojvodine srpske elite bile primorane priznati autohtonost hrvatske nacionalne zajednice, i dalje se postavljaju barijere na svim razinama vlasti i pokušavaju nametnuti rješenja na štetu Hrvata. Na taj način oni rade nasilnu i od državnih institucija potpomognutu podjelu među pripadnicima tê hrvatske subetničke zajednice. Uvođenje posebna bunjevačkog jezika u škole, tiskanje udžbenika, knjiga i novina za privilegiranu bunjevačku manjinu, stvaranje zasebnih bunjevačkih nacionalnih i kulturnih institucija te priznavanje bunjevačke nacije i na početku 21. stoljeća nastavak je politika ranijih srpskih elita koje silom pokušavaju nametnuti obrasce hibridizacije hrvatskoga identiteta u Vojvodini te žele od dijela Bunjevaca, ako ne mogu odmah stvoriti Srbe, onda barem posredno stvoriti novi hibridni identitet kao različit od hrvatskoga, sve radi potpunije i nasilne asimilacije.

7. Socio-povijesni primjeri osporavanja prava autohtonoga i konstitutivnoga hrvatskog naroda kao i pokušaji nasilna stvaranja bošnjačkoga hibridnog identiteta u BiH

Kada govorimo o dezintegracijskim socio-povijesnim procesima, moramo upozoriti kako su iste nasilne procese srpske elite pokušale provesti napose od sredine 20. stoljeća i na prostorima Bosne i Hercegovine među muslimanskim stanovništvom. Također, treba istaknuti kako u prvoj ili monarhističkoj jugoslavenskoj zajednici, slično kao i kod bunjevačkih Hrvata, niti među muslimanskim stanovništvom srpske političke elite nisu uspjele ostvariti veći uspjeh provođenja asimilacijske velikosrpske politike. Već krajem 19., ali i na početku 20. stoljeća, većina bosanskohercegovačkoga muslimanskog stanovništva na čelu s prvacima muslimanske zajednice, od Džafer-bega Kulenovića, Safet-bega Bašagića, Ademage Mešića pa do književnika Muse Ćazima Ćatića, profesora Hakije Hadžića, Alije Nametka i Maka Dizdara, imala je svijest o zajedničkim atributima hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta. Tako je npr. Hakija Hadžić u listu *Osvit* 1943. godine napisao članak pod nazivom *Istovjetnost pogleda Hrvata muslimana i katolika – srbijanske protuhrvatske metode*, u ko-

jemu jasno ističe kako su se još u monarhističkoj Jugoslaviji muslimansko stanovništvo, ali i njihove elite smatrale Hrvatima.³⁷

Tektonske promjene pri raslojavanju zajedničkoga identiteta između Hrvata katolika i muslimana dolaze tek sa stvaranjem druge ili komunističke jugoslavenske zajednice. Jer, iako je FNJ/SFRJ bila zasnovana na paroli „bratstva i jedinstva“ svih jugoslavenskih naroda, to jedinstvo, kao ni ravnopravnost, nije uspostavljeno u BiH. Na prostoru BiH već je u začetku njezina utemeljenja 1943. godine učinjena bitna razlika u „zaslugama“ između Srba s jedne strane, odnosno Muslimana i Hrvata s druge strane. Tako je već na prvome zasjedanju ZAVNOBIH-a u *Deklaraciji* istaknuta „žrtva“ srpskoga naroda, koja je nemjerljivo veća od hrvatskih i muslimanskih žrtava pri otporu fašističkim režimima u NOP-u. Tako su srpske komunističke elite iz BiH „srpske žrtve“ iskoristile za prikriveno dokazivanje kako su tijekom Drugoga svjetskog rata oni najzaslužniji za nastanak socijalističke BiH, iako je u istoj *Deklaraciji* navedeno i kako prostor BiH pri novome političkom-teritorijalnom konstituiranju (BiH) zasniva se na ravnopravnosti svih triju naroda te je BiH njihova zajednička i nedjeljiva domovina, tj. BiH se konstituira u teritorijalnome smislu kao federalna jedinica koja „nije ni srpska, ni muslimanska ni hrvatska, već i srpska i muslimanska i hrvatska“ (Deklaracija; Sanski Most; 1. jula 1944.). BiH je teritorijalna tvorevina unutar novoga jugoslavenskog unitarističko-komunističkog sustava oblikovana u tijeku NOP-a. Ipak, u pogledu navedene „žrtve“ to je isti model koji su prije toga bezuspješno koristile srpske monarhističke elite nakon 1918. godine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji pri osiguranju svoga dominantnog hegemonističkog položaja (žrtve Kosova i Soluna op. KB). U komunističkoj jugoslavenskoj zajednici taj model uspostave srpske hegemonije postigao je veći uspjeh u BiH jer je uz stalno pozivanje na žrtve srpskoga naroda istodobno nametnuta teza o genocidnosti Hrvata muslimanske i katoličke vjeroispovijesti radi njihove nasilne pacifikacije i marginalizacije zbog sudjelovanja pri osnivanju NDH.

³⁷ Hadžić piše: „... prvi posjet Sarajevu Nikole Pašića, koji je tom prigodom uputio pozdrav ‘Srbima triju vera’, dakle strpao pod jednu ‘tjesnu kapu’ elemente, koji se ne mogu lako razumjeti, ni na vrlo prostranom polju. ... Hrvati katolici i muslimani uvijek su se nalazili u zajedničkoj obrambenoj borbi, što je dolazilo do jasnog izraza i u svim političkim borbama, a naročito pri izborima 1923. godine (od 24 muslimanska poslanika u Ustavotvornoj skupštini, 23 su se izjasnila Hrvatima).“ Mirsad Bakšić - Andrej Rora (ur.), *Znameniti Hrvati islamske vjere, prof. Hakija Hadžić*, Knjiga 9, Hrvatsko-muslimansko društvo „Narodna uzdanica“, 1995., str. 4-7.

Dodatno je napravljen razdor tako što su komunistički vlastodršci u Beogradu i Sarajevu otvorili put za priznavanje etnoreligijskoga regionalnog osman-skog islamskog identitetskog naslijeđa kao posebne inačice novoga nacionalnog muslimanskoga identiteta. U provedbi toga plana nove agente oni su regrutirali iz dijela pokolebanih članova Islamske zajednice, ali dijela odranije nacionalno indiferentnih ili jugoslavensko-unitarističkih i komunističko-ideološki orijentiranih bosanskohercegovačkih muslimanskih prvaka s kojima su surađivali prije i tijekom rata. Taj dio bosanskih Srba i Muslimana je s pozicija dominantne moći u saveznim institucijama jugoslavenske federacije, ali i u republičkim institucijama BiH, također pokušao muslimanskomu stanovništvu nametnuti istu stigmatu kao i Hrvatima te je i to razlog zašto se dio muslimanske elite pokušao kulturno i nacionalno odvojiti od Hrvata u BiH. Ključnu ulogu u saveznim tijelima za priznavanje Muslimana kao posebne i od Hrvata odvojene nacije već 1969. godine imao je bosanski Srbin Borislav Mikulić uz asistenciju muslimanskoga komunističkog prvaka Džemala Bijedića. Oni su s grupom istomišljenika, među kojima se posebice isticao Hasan Grabčanović, taj plan stvaranja posebne muslimanske nacije u Beogradu predstavili Titu koji ga je nakon njihovih višekratnih „uvjeravanja“ prihvatio. Nešto kasnije na njihov nagovor plan stvaranja muslimanske nacije prihvaća i Đuro Pucar, ali treba napomenuti kako Pucar nije bio početno sklon priznavanju tē nacije, jer se po njegovim riječima to kosilo s Lenjinovim pojmom nacije. Tako je ta nasilna odluka donesena i provedena uz pomoć dominantne moći i sile vrha partije SKJ i SK BiH, a ne slobodnom izraženom demokratskom narodnom voljom. To nasilno provođenje priznavanja muslimanske nacije nije bilo bez otpora jer, kako navodi Dženita Sarač Rujanac, pri promidžbi oko priprema za popis stanovništva 1970. godine komunistički agitatori su stanovništvu na terenu BiH isticali da se trebaju nacionalno izjasniti kao Muslimani, ali je bilo i onih kao što je književnik Alija Nametak koji je išao za njima i istomu pučanstvu tumačio „da Muslimani ne postoje, već da su to Hrvati islamske vjeroispovijedi“. ³⁸ Sarač Rujanac u knjizi donosi i svjedočenje Grabčanovića koji je osobno zvao na „informativni“ razgovor Nametka te ga je ucijenio neka odustane od protivljenja

³⁸ Dženita Sarač Rujanac, *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*, Institut za istoriju, 2012., str. 65.

partijskim odlukama, a u slučaju suprotnoga prijetio mu je zatvorom.³⁹ Upravo su partijske ucijene i prijetnje bile i temelj za nasilnu hibridizaciju hrvatskoga kulturnog identiteta kao prvoga koraka za stvaranje hibridne muslimanske nacije, ali i u drugome koraku pri nastanku današnje bošnjačke nacije. Iako je ideja bošnjačke nacije, kako smo već ranije rekli, nastala u vrijeme mađarske hegemonističke politike pod banom Kallayem, kada se od sve tri etnokonfesionalne zajednice procesom unitarizacije trebala stvoriti nova nacija Bošnjaka, to tada zbog procesa srpske i hrvatske integracije nije uspjelo, ali je zaobilaznim putem, nametanjem ideološkoga okvira ravnopravnosti i bratstva i jedinstva, komunističkim elitama pošlo za rukom da od šezdesetih godina 20. stoljeća podijele ranije jedinstven hrvatski nacionalni korpus u BiH upravo po tome konfesionalnom ključu te stvore muslimansku naciju s velikim M. Tako je hibridizacijom, ali ne procesima kulturnoga srastanja i akulturacije, nasilnim putem stvorena nova, treća nacija Muslimana. Isti dio onih muslimanskih elita iz komunističkoga razdoblja koji su sudjelovali pri stvaranju nacije Muslimana bili su i tada svjesni kako je to ime samo konfesionalna odrednica te su stoga tijekom nadolazećega razdoblja odlučili muslimansku zajednicu dodatno transformirati i konstituirati u novu bošnjačku naciju. Tijekom toga procesa suočili su se i s reinterpetacijom sastavnica vlastitoga povijesnoga kulturnog identiteta, prije svega kulturno-povijesnoga naslijeđa srednjovjekovne bosanske državnosti, ali i osmanskoga razdoblja u BiH. U tome pogledu oni su uvidjeli kako je bošnjačko ime temelj za reinterpetaciju ranije državnosti, ali su zanemarili činjenicu kako su i Hrvati iz BiH jednako regionalno vezani i identitetski prepoznati po tome imenu ne samo u Bosni nego i na širim domovinskim etničkim prostorima, od Slavonije, Srijema, Bačke te napose mađarskoga dijela Baranje. Upravo je na prostoru mađarske Baranje u okolici Pečuha još od 13. stoljeća nastanjena subetnička grupa *katoličkih Bošnjaka*. Ta izdvojena subetnička zajednica katoličkih Bošnjaka već se tijekom nacionalno-integracijskih procesa u 19. stoljeću izjašnjavala kao dio hrvatske nacije. Već tada su se, kao i danas, očitovali u pogledu zajedničkih brojnih atributa kulturnoga identiteta, od jezika, zemlje predaka i običaja do religijske pripadnosti, istovjetnih s bosanskim Hrvatima kao dijela jedinstvene i tada već konstituirane hrvatske nacije. Tako zajednički atributi kulturnoga identiteta još u komunističkoj Jugoslaviji namjerno i

³⁹ Isto, str. 63-66.

planski postaju točka prijepora između dvije nekad bliske etničke zajednice u BiH. Muslimanske elite počinju polagati pravo ne samo na osmansko naslijeđe nego idu i dalje te sve više ističu i povijesno srednjovjekovno pravo na Bosnu, a s tim u vezi i ekskluzivnu uporabu bošnjačkoga imena. Raspadom SFRJ te izbijanjem ratnih sukoba izazvanih velikosrpskom agresijom na Hrvatsku kao i na bosanskohercegovačke prostore, koji su već odranije bili politički pa i etnički podijeljeni između triju nacionalnih zajednica, dodatno se usložnjavaju prilike u pogledu očuvanja etničkih, ali i teritorijalnih utjecaja tih naroda. Sva tri naroda polažu pravo na Bosnu i Hercegovinu, ali imaju različite koncepte pri njezinu uređenju. Prije izbijanja sukoba 1992. godine, tijekom početne demokratizacije bosanskohercegovačkoga društva, Hrvati i Muslimani zagovaraju jedinstvenu BiH kao nacija-državu tri ravnopravna i konstitutivna naroda što potvrđuju i na referendumu, dok bosanski Srbi istodobno zagovaraju ostanak BiH u jugoslavenskoj federaciji pod dominacijom srpskih komunističkih i novih nacionalističkih elita.

Nakon što im taj plan propada, započinju otvorenu pobunu težeći separaciji i amputaciji dijela prostora sa srpskom većinom stanovništva i njegova priključenja Srbiji. U provedbi toga plana amputacije dijela teritorija bosanski Srbi ponovno ističu svoju ugroženost i žrtve koje su počinili Muslimani i Hrvati za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Nova srpska manipulacija nastala u režiji srpskih tajnih službi počiva na njihovoj reinterpetaciji povijesnih događaja u kojima su oni ponovno žrtve „ustaša“ i „balija“ (pogrdni naziv za Muslimane op. KB). Taj plan imao je kao cilj dezintegraciju teritorija BiH, odnosno opravdanje za početak etničkih sukoba po istoj matrici kao i nešto ranije u Hrvatskoj, gdje je JNA trebala zaštititi tzv. „nevini srpski narod“ od novih pogroma u BiH, a odgovornost sada bosanski Srbi uz medijsku manipulaciju mašinerije iz Srbije prebacuju na Hrvate i Muslimane. Zbog tadašnje vojne nadmoći pobunjeni bosanski Srbi zajedno s JNA postigli su tijekom 1992. i 1993. godine značajne vojne uspjehe zauzimajući poglavito prostore većinski naseljene muslimanskim stanovništvom. Tijekom tih vojnih operacija bosanski Srbi izvršili su i etničko čišćenje okupiranih teritorija te počinili genocid nad Muslimanima u istočnoj Bosni kao i nad Hrvatima i Muslimanima u istočnoj Hercegovini, odnosno zapadnoj i sjevernoj Bosni. Tijekom tih ratnih operacija zbog sukoba između Bošnjaka i Hrvata u srednjoj Bosni i istočnoj Hercegovini dolazi do novoga

raslojavanja između tih navedenih nekad bliskih i kulturno-identitetski povezanih zajednica. Upravo tijekom tih ratnih operacija dio islamski orijentirane muslimanske elite pokušava završiti proces nacionalne integracije te se 1992. godine na kongresu SDA predlaže novo nacionalno ime Bošnjak za pripadnike muslimanske nacije, iako su i tada katolički Bošnjaci u Mađarskoj upozorili da se oni smatraju „starijim i pravim Bošnjacima pripadnicima hrvatskoga naroda“⁴⁰. Taj plan završetka zakašnjele i hibridne muslimanske nacionalne integracije završen je tek u Daytonu uz pomoć globalnih centara moći 1995. godine, kada se mirovnim sporazumom potvrđuje da je BiH državna zajednica s dva entiteta i tri konstitutivna naroda Bošnjaka, Srba i Hrvata (Aneks 4. *Dayton-skoga sporazuma*).

Nerazumijevanje tih stranih globalističkih centara moći i danas je točka razdora. Globalističke naddržavne i naddruštvene organizacije, kao što je Europska unija, u Bosni preko svojih imenovanih povjerenika nisu u stanju razumjeti složene procese transformacije, konstituiranja, reprodukcije i standardizacije ukupna kulturnog naslijeđa i etničkih sličnosti i različitosti bosanskohercegovačkoga društva u prošlosti. Europski povjerenici s pozicija svojega autoriteta naddržavnih institucija pokušavaju nametnuti današnje globalističke standarde, a pritom bošnjačke elite pod egidom stvaranja građanskoga društva pokušavaju uvesti novu unitarizaciju društva, ali i marginalizirati Hrvate kao najmalobrojniji konstruktivni i autohtoni narod/naciju. Stoga pretvaranje nacije Muslimana u naciju Bošnjaka u početku ima obrise hibridizacije sastavnica hrvatskoga kulturnog identiteta, ali je on danas uz pomoć globalističkih centara moći svjetske i europske naddržave gotovo završen proces s priznavanjem nacije Bošnjaka. Ostaje još otvoreno pitanje preklapajućih kulturno-identitetskih sastavnica unutar novoga bosanskoga/bošnjačkog identiteta, jer, kako smo istaknuli, socio-povijesni kulturni atributi pripadaju jednako hrvatskomu narodu kao i bošnjačkomu, a bošnjačko nasilno prisvajanje tih atributa dovodi i danas do nastavka stvaranja novoga hibridnog identiteta na štetu Hrvata.

⁴⁰ Autor ovih redaka prigodom posjeta hrvatskim subetničkim zajednicama u Pečuhu 2000. godine održao je predavanje na temu migracija i etničkoga podrijetla Bunjevaca i Šokaca. Tom su ga prigodom domaćini upozorili na hrvatsku zajednicu katoličkih Bošnjaka u Mađarskoj i istaknuli da su 1992. godine prosvjedovali zbog uzurpacije imena te etničkoga povezivanja samo s transformacijom i zakašnjelom integracijom muslimanske nacije.